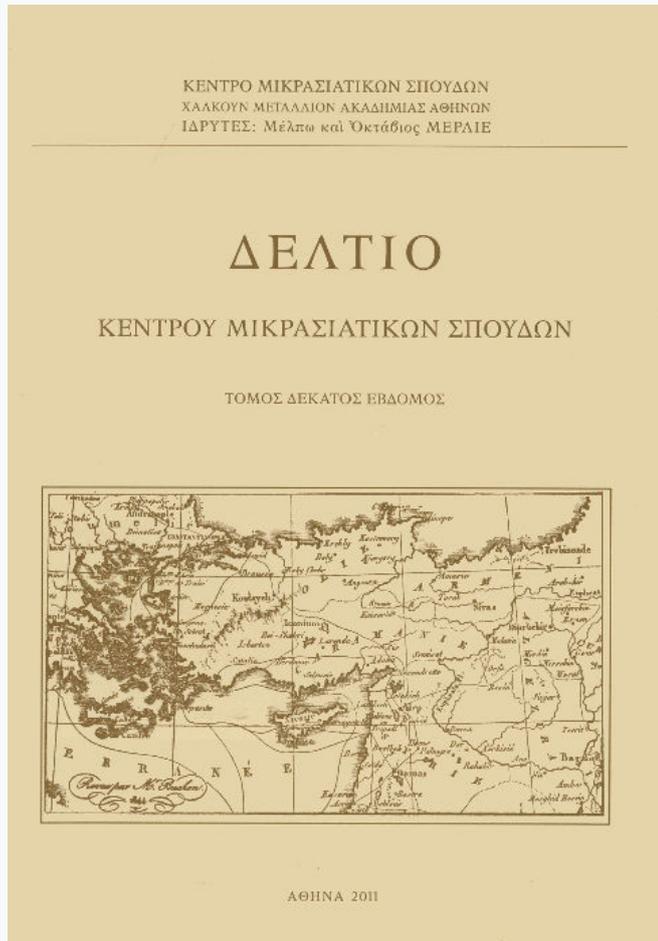

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 17 (2011)

Από "Σωτήρας της φυλής", "ευεργετής των Τούρκων": Ο Βενιζέλος και η εθνικιστική ηγετική ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, 1918-1930

Δημήτρης Καμούζης

doi: [10.12681/deltiokms.14](https://doi.org/10.12681/deltiokms.14)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καμούζης Δ. (2011). Από "Σωτήρας της φυλής", "ευεργετής των Τούρκων": Ο Βενιζέλος και η εθνικιστική ηγετική ομάδα των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης, 1918-1930. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 151-193. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.14>

Δημήτρης Καμούζης

ΑΠΟ «ΣΩΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΦΥΛΗΣ», «ΕΥΕΡΓΕΤΗΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ»:
Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΙΣΤΙΚΗ ΗΓΕΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΤΩΝ ΡΩΜΙΩΝ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ, 1918-1930*

Η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τὸ φθινόπωρο τοῦ 1918 σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ λαϊκὴ δυσaréσκεια γιὰ τὴν ἥπια πολιτικὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ἔδωσαν τὴ δυνατότητα στοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους ποὺ λειτουργοῦσαν στὸ ἔσωτερικὸ τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητος νὰ ἀνατρέψουν τὸν Πατριάρχη Γερμανὸ Ε΄ καὶ νὰ ἀναλάβουν τὰ ἥνία τῆς διακυβέρνησης τοῦ μιλλέτ.¹ Ἡ ἡγεσία τῶν Ρωμιῶν, μὲ τὴν παράλληλη ἐνθάρρυνση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, υἱοθέτησε τὴ μεγαλοϊδεατικὴ ἀλυτρωτικὴ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, θεωρώντας ὅτι τὸ νέο πολιτικὸ πλαίσιο δημιουργοῦσε τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ἐθνικιστικοῦ προγράμματος εὐρείας κλίμακας. Ἡ ἀποτυχία, ὅμως, τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1920 καὶ κυρίως ἡ κατάρρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1922 ἔθεσαν τέλος στὶς ἐθνικὲς τους προσδοκίες. Ὑπὸ τὸ φόβο ἀντιποίνων ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐθνικιστὲς, οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ διέφυγαν στὴν Ἑλλάδα στὸ διάστημα Ὀκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1922.²

---

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀποτελεῖ πληρέστερη μορφή ἀνακοίνωσης στὴν ἡμερίδα *Ἡ Κωνσταντινούπολη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης 19ος-ἀρχὲς 20οῦ αἰώνα*, ποὺ διοργανώθηκε ἀπὸ τὸ Τμῆμα Τουρκικῶν καὶ Σύγχρονων Ἀσιατικῶν Σπουδῶν καὶ τὴν Ἐταιρεία Μελέτης τῆς Καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς καὶ διεξήχθη στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν στὶς 19.5.2010.

1. Δημήτριος Μαυρόπουλος, *Πατριαρχικαὶ σελίδες: Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, Ἀθήνα 1960, σ. 90-91, 94-98.

2. Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν φυγάδων ἀνερχόταν περίπου στὰ 40.000 ἄτομα, τὰ ὁποῖα προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ μεσαῖα καὶ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα. Βλ. Alexander A. Pallis, *Greece's Anatolian Venture and After: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915-1922)*, Λονδίνο 1937, σ. 167 Alexis Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, Ἀθήνα 1992, σ. 82-83, 101, 104.

Ἀντικείμενο τοῦ παρόντος ἄρθρου εἶναι ἡ εξέλιξη τῆς σχέσης μεταξύ τῆς συγκεκριμένης ἡγετικῆς ομάδας καὶ τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὴν περίοδο 1918-1930. Ἡ ἀνάλυση ἀρχικὰ ἐστιάζεται στὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ ταύτιση τῆς ἡγεσίας τοῦ ρωμαϊκοῦ μιλλέτ μὲ τὸν Ἕλληνα πολιτικὸ καὶ τὴν πραγμάτωση τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἐνῶ στὴ συνέχεια ἐξετάζονται οἱ δραστηριότητες τῶν ἐθνικιστῶν ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἑλλάδα. Σταδιακὰ αὐτοὶ οἱ «ἀπόντες» μὴ ἀνταλλάξιμοι Κωνσταντινουπολίτες συγκρότησαν ἕναν ἐξόριστο πόλο ἐξουσίας γιὰ τὴ μειονότητα. Ὁ αὐτοχαρακτηρισμὸς τους ὡς «ἀπόντων» (absent) χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ τονίσει τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς τοὺς ἐμπόδισαν νὰ ἀσκήσουν τὸ ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης δικαίωμα ἐπιστροφῆς τους στὴν Κωνσταντινούπολη. Στὴ μελέτη μου ὑποστηρίζω ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Βενιζέλου νὰ συνάψει συμφωνία φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὴν Τουρκία στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1920 διέσπασε τοὺς «ἀπόντες» καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ δημόσια ἀποκήρυξή του ἀπὸ ἕνα τμῆμα τῆς ἡγεσίας τους ὡς «εὐεργέτη τῶν Τούρκων».

«Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Βενιζελισμοῦ εἰς τὸ μέλλον εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις»

Μετὰ τὴν ἀναγκαστικὴ παραίτηση τοῦ Γερμανοῦ Ε΄ καὶ τὴν ἐκλογὴ τοῦ μητροπολίτη Προύσσης Δωροθέου Μαμμέλη ὡς Τοποτηρητῆ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1918, ἡ ἐπιστροφή τῶν ἐθνικιστῶν στὴν ἡγεσία τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας ἦταν ταχεῖα καὶ ἄμεση. Τὰ μέλη τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ οἱ ἐθνικοὶ σύμβουλοι τοῦ Διαρκοῦς Ἐθνικοῦ Μικτοῦ Συμβουλίου (ΔΕΜΣ) ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ὑποστηρικτὲς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ἰδέας. Σχεδὸν ὅλοι τους ἦταν ἰωακειμικοί, εἶχαν ὑπηρετήσει ὡς ἐθνικοὶ σύμβουλοι κατὰ τὴν πατριαρχία τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ καὶ εἶχαν διατελέσει μέλη τῆς Ὁργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως.³ Ἀνηκαν δηλαδὴ στὴ μικτὴ ἡγετικὴ ομάδα τῶν λαϊκῶν καὶ ἀνώτερων κληρικῶν μὲ ἐθνοκεντρικοὺς ἰδεολογικοὺς προσανατολισμοὺς ποὺ εἶχε προωθήσει τὴν πολιτικὴ συγκρότηση τοῦ μιλλέτ μὲ κριτήριο τὴν ἑλληνικὴ ἐθνοτικὴ

3. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 27, 38, 64, 90, 99-100 Ἀθανάσιος Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, ἐπιμ. Θάνος Βερέμης / Κατερίνα Μπούρα, Ἀθήνα 1984, σ. 220, 223-224, 227-230. Οἱ Ἀλέξανδρος Παππᾶς, Αὐρήλιος Σπαθάρης, Σόλων Καζανόβας, Ἀλέξανδρος Κιοσέογλου, Ἰωάννης Χατζόπουλος, Χρήστος Χαραλαμπίδης, Στέφανος Καραθεοδωρῆς καὶ Γ. Ἀδοσίδης ἦταν τὰ λαϊκὰ μέλη ποὺ ἐκλέχθηκαν στὸ ΔΕΜΣ. Βλ. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 100· Alexandris, ὁ.π., σ. 55.

ταυτότητα κατά την περίοδο 1908-1912. Κύρια επιδίωξη της νέας ήγεσίας ήταν πλέον η διακοπή των δεσμών της κοινότητας με τις ὀθωμανικές ἀρχές καὶ ἡ συστηματικὴ διακήρυξη τῆς ἐπιθυμίας γιὰ ἔνωσι με τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ Πατριαρχεῖο δὲν εἶχε ἄλλη ἐπιλογὴ παρὰ νὰ υἰοθετησεῖ τὶς ἰδέες τῶν λαϊκῶν. Ἡ διαφαινόμενη κατάρρευση τῆς Αὐτοκρατορίας σήμαινε ὅτι ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου στοὺς ἑλληνορθόδοξους δὲν μποροῦσε νὰ νομιμοποιηθεῖ πλέον ἀπὸ τὴν ἔνταξή του στὸ ὀθωμανικὸ διοικητικὸ πλαίσιο, ἀλλὰ μόνο μέσω τῆς ταύτισής του με τὴν πολιτικὴ τῆς Ἀθήνας.⁴ Ἐτσι, τὸ Φανάρι, σὲ μιὰ προσπάθεια συνολικῆς ἀντικατάστασης τοῦ παλαιοῦ κοινοτικοῦ καθεστώτος με ἕνα νέο ποῦ δὲ προωθοῦσε τὸ πρόγραμμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυτρωτισμοῦ, ἐξέδωσε στὶς 15 Νοεμβρίου 1918 πατριαρχικὴ ἐγκύκλιο με τὴν ὁποία προκήρυσε ἐκλογές γιὰ τὴ συγκρότηση νέων ἐνοριακῶν ἐφοροεπιτροπῶν.⁵ Ὑστερα ἀπὸ ἕνα μῆνα τὸ ΔΕΜΣ ἔστειλε ἐγκύκλιο πρὸς ὅλες τὶς ἐνορίες με τὴν ὁποία προέτρεπε τοὺς Ρωμιούς νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ τὶς ἐκλογές μουχτάρηδων καὶ μελῶν δημογεροντίας καὶ νὰ παραιτηθοῦν ἄμεσα ἀπὸ τὶς δημόσιες θέσεις ποῦ κατεῖχαν.⁶

Ἀνάλογες ἐντολές δόθηκαν στὴν ἡγεσία τοῦ μιλλέτ καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκ-προσώπους τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων με τὴν Πύλη καὶ ἡ σταδιακὴ συγκρότηση ἑνὸς «κράτους ἐν κράτει» ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς στόχους τοῦ Βενιζέλου σχετικὰ με τὸ μέλλον τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὁ Ἕλληνας πρῶθυπουργὸς θεωροῦσε ὅτι τὸ ἐνδεχόμενο μετατροπῆς τῆς ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας σὲ διεθνὲς κράτος σὲ συνδυασμὸ με τὴν ἐκδίωξη τοῦ Σουλτάνου καὶ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν δὲ εἶχε ὡς μακροπρόθεσμο ἀποτέλεσμα τὸν ἐξελληνισμὸ τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐξαιτίας τοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ὡς ἐκ τούτου συμβούλευσε τοὺς Ρωμιούς νὰ ἀγνοήσουν τὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνησι τονίζοντας πὼς τὸ Πατριαρχεῖο δὲ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐξουσία τῆς Πύλης μόνο de facto. Παράλληλα τοὺς ἔστειλε ρητὲς ὁδηγίες γιὰ τὴ διοργάνωση συγκεντρώσεων καὶ τὴν ἀποστολὴ

4. Σία Ἀναγνωστοπούλου, «1919-1922: Ὁ ἐθναρχισμὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ πλαίσιο τῆς Μεγάλης Ἰδέας», *Τὰ Ἱστορικὰ* 47 (2007), σ. 382, 387, 393, 396.

5. Ἀρχεῖο «Ἀνθέμιον», Τμῆμα Μεθοδολογίας, Ἱστορίας καὶ Θεωρίας τῆς Ἐπιστήμης, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (Ἀνθέμιον) Η1-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (15 Νοεμβρίου 1918). Στὸ ἄρθρο τηρήθηκαν οἱ ἡμερομηνίες ποῦ ἀναγράφονται στὰ ἔγγραφα καὶ στὶς πηγές, οὕτως ὥστε νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ σύγχυση μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου ἡμερολογίου.

6. Ἀνθέμιον, Η1-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (29 Δεκεμβρίου 1918).

ψηφισμάτων στη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού με κύριο σκοπό να δηλωθεί ξεκάθαρα ή λαϊκή θέληση για έθνικη λύτρωση και ένωση.⁷ Την αποστολή αυτή ανέλαβε να φέρει εις πέρας η Έλληνική Άρμοστική σε συνεργασία με το ΔΕΜΣ.⁸

Το έδαφος ήταν ήδη πρόσφορο για την ανάληψη τέτοιων πρωτοβουλιών. Ο λαός της Κωνσταντινούπολης, άπομονωμένος εξαιτίας των σκληρών μέτρων των Νεοτούρκων και απογοητευμένος από την παθητική στάση της προηγούμενης κληρικολαϊκής ηγεσίας, καλωσόρισε εξαρχής αυτή την αλλαγή πολιτικής, συγχρόνως δε οι Κωνσταντινουπολίτες διανοούμενοι και ο Τύπος πληθίζαν και ενδυνάμωσαν το ελληνικό έθνικό φρόνημα στην πρωτεύουσα. Καθ' όλη την περίοδο 1918-1922, ή συνεχής προβολή της ελληνικής έθνικης ιδεολογίας και ή συστηματική επανάληψη των στερεοτύπων της ελληνικής ιστορίας και φυλής μέσα από δημοσίους λόγους, ποιήματα, άρθρα σε έφημερίδες, ανακοινώσεις και λαϊκές εκδηλώσεις επηρέασε τις μάζες και εξασφάλισε τη λαϊκή αποδοχή των πολιτικών επιλογών της νέας ηγεσίας.⁹ Αποτέλεσμα όλων αυτών των συντονισμένων ενεργειών ήταν το επίσημο ψήφισμα της «Ενώσεως του Άλυτρώτου Έλληνισμού μετά της

7. N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 100-102· Documents on British Foreign Policy 1919-1939 (DBFP) 1952, άρ. 558: Curzon to Granville (21 Οκτωβρίου 1919).

8. Petsalis-Diomidis, *δ.π.*, σ. 100-101· Μαυρόπουλος, *δ.π.*, σ. 125-126.

9. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ποίημα «Οί Εύζωνοί» (*Λόγος 1*, Νοέμβριος 1918) του Κωνσταντινουπολίτη καθηγητή και ποιητή Όμηρου Μπεκέ, που δημοσιεύτηκε μόλις ένα μήνα μετά την ύπογραφή της Άνακωχής του Μούδρου:

Της πιό ρωμαϊκίας λεβεντιάς χαροκαμένη γέννα
σās χαιρετώ! Τό διάβα σας μου ξεγελάει τό νοϋ,
κι άπ' τὰ κορμά σας μου ῥχεται τὰ μαρμαροχυμένα
κυματιστό κι όλόδροσο τ' άγέρι τοϋ θουνοϋ.

Μέσα σας έσμιξε ή φωτιά τοϋ Έλληνικοϋ ουρανοϋ
σάν κάτι άπ' τήν παράτολμη τοϋ Σπαρτιάτη φρένα,
σάν κάτι άπ' τή θρησκόληπτη ψυχή Βυζαντινοϋ
καί κάτι άπ' τήν άστείρευτη πνοή τοϋ Είκοσιένα.

Θέτε φλογέρας λάλημα; θέτε γοργό παιάνα;
θέτε για σās μοναστηριοϋ καλογριά καμπάνα;
δ,τι κι άν πάρη ό στίχος μου δά `ναι φτωχό, νεκρό,

γιατί έχει τό τσαροϋχι σας της φήμης τό φτερό,
γιατί σε κάθε μιá χυτή της φουσανέλας λόξα
λές κ' ένα φως άνέσπερο σās έχει βάλ' ή Δόξα.

Μητρός Ἑλλάδος», τὸ ὁποῖο ὑπεγράφη στὶς 16 Μαρτίου 1919 ἀπὸ τοὺς Κωνσταντινουπολίτες στοὺς ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς πόλης. Τὴν ἴδια μέρα τὸ Πατριαρχεῖο διέκοψε ἐπίσημα κάθε ἐπαφή του μὲ τὴν Πύλη.¹⁰

Ὡστόσο, ἡ ἀφοσίωση τῆς ἡγεσίας τῶν Ρωμιῶν στὸν Βενιζέλο καὶ τὴν πολιτικὴ του ἐνεῖχε σοβαροὺς κινδύνους, διότι τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὸ ΔΕΜΣ μὲ τὶς ἐνέργειές τους ἔδεται ὀλόκληρη τὴν ἑλληνορθόδοξη κοινότητα ἀντιμέτωπη μὲ τὸν μουσουλμανικὸ πληθυσμό.¹¹ Αὐτὸ ἔγινε σαφέστερο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀπόβαση στὴ Σμύρνη τὸν Μάιο τοῦ 1919, ἡ ὁποία ἀποτελέσει τὴ θρυαλλίδα γιὰ τὴ συγκρότηση καὶ τὴν ἐκδήλωση ἑνὸς τουρκικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος ἀντίστασης στὸ διαμελισμὸ τῆς Αὐτοκρατορίας.¹² Παρά, ὅμως, τὶς μαζικὲς διαδηλώσεις τῶν μουσουλμάνων τῆς Κωνσταντινουπόλης ἐναντία στὴν ἀπόβαση, τὶς ἐπιτυχίες τῶν Τούρκων ἐθνικιστῶν, τὶς προειδοποιήσεις τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ τὰ αὐστηρὰ μέτρα ποὺ ἔλαβε ἡ φιλοκεμαλικὴ κυβέρνησις τοῦ Ἀλῆ Ριζᾶ Πασᾶ γιὰ τοὺς μὴ μουσουλμάνους, οἱ Ρωμιοὶ συνέχισαν νὰ ἐκφράζουν δημόσια τὰ ἐθνικὰ τους αἰσθήματα.¹³

Παράλληλα μὲ τὶς ἐπιτυχίες τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πύκνωσαν καὶ οἱ δημόσιες ἐκδηλώσεις λατρείας ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου.¹⁴ Ἐτσι, ἡ 15η Δεκεμβρίου τοῦ 1919, ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, ἐορτάστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἐθνικὴ ἐορτὴ μὲ δοξολογίες στὶς ἐκκλησίες «ὑπὲρ ὑγείας καὶ ἐνισχύσεως» τοῦ Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ.¹⁵ Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1920, λίγες ἑβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ὁ Ἐθνικὸς

Γιὰ τὴν κατασκευὴ στερεοτύπων καὶ τὴ διάδοση ἐθνικιστικῆς ἰδεολογίας, βλ. John Breuilly, *Nationalism and the State*, Μάντσεστερ 2001, σ. 64.

10. Μαυρόπουλος, ὁ.π., σ. 125-126· Alexandris, ὁ.π., σ. 56-60· Philip Mansel, *Constantinople. City of the World's Desire, 1453-1924*, Λονδίνο 1995, σ. 385.

11. DBFP 1952, ἀρ. 433: Webb to Graham (28 Ἰουνίου 1919).

12. Γιὰ τὴν ὀργάνωση ἑνὸς τουρκικοῦ ἐθνικιστικοῦ κινήματος ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ, βλ. Roderic H. Davison, «Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne», σὺν τοῦ ἴδιου, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Τέξας 1990, σ. 206-242· Andrew Mango, *Atatürk. The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Λονδίνο 2004, σ. 220-223.

13. Stanford J. Shaw / Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τόμ. II, Κέμπριτζ 1997, σ. 346-347· Mango, ὁ.π., σ. 252-256· Petsalis-Diomidis, ὁ.π., σ. 306· Alexandris, ὁ.π., σ. 65-66.

14. Στέφανος Ε. Παπαδόπουλος, *Αναμνήσεις ἀπὸ τὴν Πόλη*, Ἀθήνα 1978, σ. 87.

15. Ἀνθέμιον, Η1-20: Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος (14 Δεκεμβρίου 1919).

Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΣΚ)¹⁶ πήρε την πρωτοβουλία και συνέταξε ευχαριστήριο ψήφισμα προς τὸν Βενιζέλο, τὸ ὁποῖο ὑπέγραψαν 117 ἐφοροεπιτροπές και σύλλογοι τῆς Κωνσταντινούπολης:¹⁷

Τὰ Ἐθνικά Σωματεῖα Κωνσταντινουπόλεως ἐκπροσωποῦντα τὸν λαὸν τῆς Ἑλληνικωτάτης Βασιλίδος συνελθόντα ἐψήφισαν ὁμοθυμῶς: Ἐκφράξουσι τὴν ἄπειρον αὐτῶν χαρὰν διὰ τὰς μεγάλας ἐθνικὰς ἐπιτυχίας και τὴν αἰδιον εὐγνωμοσύνην μετὰ τοῦ θαυτάτου σεβασμοῦ των πρὸς τὸν ἔνδοξον πρωτεργάτην τῶν ἀπαραμίλλων τούτων θριάμβων Ἐλευθέριον Βενιζέλον.

Στὶς 14 Ἰουνίου 1920, μία μεγαλειώδης γιορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ νικηφόρου ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἔλαβε χώρα στοὺς κήπους τοῦ Ταξίμ παρουσία τῶν ἑλληνικῶν διπλωματικῶν και στρατιωτικῶν ἀρχῶν, τοῦ Τοποτηρητῆ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου Δωροθέου και τῆς λαϊκῆς ἡγεσίας τῆς κοινότητος. Ἡ ἀναλυτικὴ περιγραφή τῆς τοπικῆς ἐφημερίδας *Χρόνος* μᾶς μεταφέρει τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐκεῖνη τὴν περίοδο. Ἑλληνικὲς και συμμαχικὲς σημαῖες εἶχαν ἀναρτηθεῖ παντοῦ. Εἰκόνες και προτομές τοῦ Βενιζέλου, τοῦ Καποδίστρια και τοῦ Ἀθανασίου Διάκου πουλήθηκαν σὲ εὐπορους Κωνσταντινουπολίτες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ σειρά τους τίς δώρισαν στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) και στὴν ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἀποστολή. Ὅμαδες νέων, ντυμένοι Εὐζῶνες, Σουλιῶτες και ἀρχαῖοι Ἕλληνες, χόρευαν παραδοσιακοὺς ἑλληνικοὺς χορούς. Στὴ συνέχεια προβλήθηκε μπροστὰ σὲ ἕνα ἐνθουσιῶδες κοινὸ ταινία μετὰ τὴ λαϊκὴ ὑποδοχὴ τοῦ Βενιζέλου στὴν Ἀθήνα τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1919. Ἀκολούθησε παρέλαση προσκόπων και στὸ τέλος τῆς γιορτῆς μιὰ εἰκόνα τοῦ Βενιζέλου πλαισιωμένη ἀπὸ τίς εἰκόνες μιᾶς νοσοκόμας τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ και ἐνὸς Εὐζῶνα ὑψώθηκε ἐν μέσω πυροτεχνημάτων.¹⁸

Γιὰ τοὺς Ρωμοὺς οἱ νίκες δὲν ἦταν τῶν Συμμάχων ἀλλὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ χρῆση τῶν ἑλληνικῶν ἐθνικῶν συμβόλων στὶς ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις ἀποτελοῦσε μιὰ ἀκόμα δημόσια ἔκφραση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ

16. Ὁ ΕΣΚ ἰδρύθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1919. Πρόεδρος του ἦταν ὁ Γεώργιος Σώτροπας και ἀνάμεσα στὰ μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἦταν οἱ Νικόλαος Μακρίδης, Κυριάκος Γκιώκας και Στέφανος Ναρλής, ὅλοι τους πρόην μέλη τῆς Ὀργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. *Χρόνος* (11 Ἰουνίου 1920 και 22 Ἰουλίου 1920)· Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *δ.π.*, σ. 221, 226, 228· Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν (ΙΑΥΕ) 1922, 92/2· Ἑλληνικὴ Ἀρμοστεία πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (9 Ὀκτωβρίου 1921).

17. *Χρόνος* (15 Ἰουνίου 1920).

18. *Στὸ ἴδιο*.

αισθήματος. Ήταν ή επιβεβαίωση της διακοπής τών δεσμών με τὸ ὀθωμανικὸ παρελθόν· οἱ Ρωμιοὶ εἶχαν γίνει Ἕλληνες. Συγχρόνως ὁ Βενιζέλος εἶχε ἐξυψωθεί στὸ πάνθεον τών Ἑλλήνων ἡρώων, δίπλα στὸν Καποδίστρια καὶ τὸν Διάκο, ἀποτελώντας πλέον ὑπόδειγμα τών ἐθνικῶν ἀρετῶν καὶ τών ἐπιτευγμάτων τοῦ ἔθνους.¹⁹ Γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ἡ ἐνσάρκωση τῆς Μεγάλης Ἰδέας ἢ, ὅπως τὸν περιέγραψε ὁ Χρόνος, «ὁ ἡμίθεος Ἀρχηγὸς τῆς Φυλῆς» (εἰκ. 1).²⁰

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ἡ ἤττα τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 ἐξέπληξε καὶ ἐξόργισε τοὺς Ρωμιούς, καθὼς λίγους μῆνες πρὶν εἶχε προηγηθεῖ ἡ θριαμβευτικὴ ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τών Σεβρῶν. Ὁ Χρόνος δὲ γράφει στὶς 3 Νοεμβρίου: «Ὁ μέγας ἡγέτης, ὁ σωτὴρ τῆς φυλῆς, ὁ δημιουργὸς τῆς κραταιᾶς Ἑλλάδος ἔπεσε. [...] Ἡ Παλαιὰ Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς ἡ μωπαζύουσα, τὸν κατεψήφισε γενικῶς. Ἡ Νέα ἀπετέλεσε εὐτυχῶς τὴν πλέον τιμητικὴν ἀντίθεσιν».²¹

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποτέλεσε σημεῖο καμπῆς γιὰ τὴν πολιτικὴ τῆς βενιζελικῆς ἐλίτ τών ἐλληνορθοδόξων. Στὶς 9 Νοεμβρίου 1920, ἡ πολιτικὴ ὀργάνωση Λαϊκὸ Κόμμα Φιλελευθέρων Ἀρχῶν συγκάλεσε συμβούλιο τῆς λαϊκῆς ἡγεσίας τῆς κοινότητος στὸν ΕΦΣΚ.²² Στὴ συνάντηση συμμετείχαν οἱ ἐκπρόσωποι τών κοινοτικῶν ἀρχῶν, τών διαφόρων πολιτικῶν ὁργανώσεων, σωματείων καὶ συντεχνιῶν, οἱ ἰδιοκτῆτες τών ἐλληνικῶν ἐφημερίδων, καθὼς καὶ ἐξέχουσες φυσιογνωμίες τῆς ρωμαίικης κοινωνίας τῆς πόλης. Σύμφωνα με τὴν εἰσήγηση τοῦ προέδρου τοῦ κόμματος Ἀλέξανδρου Βουτυρά,²³ σκοπὸς τῆς συγκέντρωσης ἦταν νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὴ στάση ποὺ δὲ τηροῦσαν οἱ κοινοτικὲς καὶ πολιτικὲς ἀρχές τῆς Κωνσταντινού-

19. Γιὰ τὴν ἐξιδανίκευση τοῦ «ἐθνικοῦ ἥρωα» καὶ τὴν προβολή του ὡς παραδείγματος τῆς «χρυσῆς ἐποχῆς» τοῦ ἔθνους, πρβλ. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Ὁξφόρδη 1986, σ. 194-196.

20. Χρόνος (15 Ἰουνίου 1920).

21. Χρόνος (3 Νοεμβρίου 1920).

22. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἑθνικῆς Ἀμυνας Κωνσταντινουπόλεως· Χρόνος (9 Νοεμβρίου 1920).

23. Ὁ Ἀλέξανδρος Βουτυρᾶς ἦταν γιὸς τοῦ γνωστοῦ Κωνσταντινουπολίτη δημοσιογράφου καὶ ἐκδότη Σταύρου Βουτυρᾶ καὶ συνιδιοκτῆτης με τὸν ἀδερφοῦ του Κωνσταντῖνο τῆς ἐφημερίδας *Νεολόγος*, τὴν ὁποία εἶχε ἰδρύσει ὁ πατέρας τους τὸ 1866. Ἀνῆκε κι αὐτὸς στὰ πρῶνι μέλη τῆς Ὄργανωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Στρατῆς Δ. Ταρίνας, *Ὁ ἐλληνικὸς Τύπος τῆς Πόλης*, Κωνσταντινούπολη 2007, σ. 98· Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *δ.π.*, σ. 220· *Πεντηκονταετηρὶς Σταύρου Βουτυρᾶ*, Κωνσταντινούπολη 1920, σ. 5-6.

πολης ἀπέναντι στὴ νέα κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας, ἡ ὁποία προτίθετο νὰ ἐπαναφέρει τὸν Κωνσταντῖνο στὸ θρόνο. Ἐπειτα ἀπὸ μακρὰ συζήτηση ἀποφασίστηκαν τὰ ἀκόλουθα:

1. Νὰ προσεγγίσουν τὴν ἡγεσία τοῦ Πατριαρχείου καὶ νὰ τὸ ἐνισχύσουν περιβάλλοντάς το μὲ τὸ «Ἐθνικὸ κύρος» τους.
2. Νὰ ἀποσταλεῖ ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας πρὸς τὶς Ἄρμοστεῖες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν τῆς 1ης Νοεμβρίου, δηλώνοντας συγχρόνως τὴν πρόθεσή τους νὰ δημιουργήσουν κίνημα ἀνάλογο τοῦ «ἐθνοσωτήριου» κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1916, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ποὺ καταψήφισε τὸν Βενιζέλο δὲν ἀποτελεῖ πλειοψηφία.
3. Νὰ καταρτιστεῖ ἐπιτροπὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς διευθυντὲς τῶν πέντε «ἐθνικῶν» ἐφημερίδων καὶ ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων πολιτικῶν σωματείων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία θὰ εἶχε ὡς κύριο μέλημα νὰ ἀντιμετωπίσει τὴ νέα κατάσταση.

Ἡ νεοσυσταθεῖσα δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ ὀνομάστηκε «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης»²⁴ καὶ ὕστερα ἀπὸ πρόταση τῆς γνωστῆς δημοσιογράφου καὶ μουσικοῦ Σοφίας Σπανοῦδῃ ἅπαντες οἱ παριστάμενοι στὴ συνέλευση ἔδωσαν «ὄρκον πίστεως καὶ ἀφοσίωσης πρὸς τὸν Μέγαν Σωτήρα τῆς Φυλῆς».²⁵

24. Ἡ ἰδέα τῆς ὀνομασίας ἀνῆκε στὸν ἀδερφὸ τοῦ Ὅμηρου Μπεκέ, Παναγιώτη, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶχε διατελέσει μέλος τῆς Ὄργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ γενικὸς γραμματέας τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἑλλήνων Ἐμπόρων Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Σουλιώτης-Νικολαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 226· *Χρόνος* (1 Δεκεμβρίου 1920). Σὲ ἔγγραφο καὶ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης ἅπαντὰ καὶ ὡς «Ἐθνικὴ Ἄμυνα», «Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀμύνης», «Ἄμυνα Κωνσταντινουπόλεως» ἢ ἀπλῶς «Ἄμυνα».

25. Μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὀρίστηκαν οἱ: Ἀλέξανδρος Βουτυρᾶς, Ἀλέξανδρος Παπᾶς, Γεώργιος Ἀρθανιτίδης, Ἰωάννης Κεχαγιόγλου καὶ Ι. Φιλικός, οἱ ὁποῖοι ἐκπροσωποῦσαν τὸ Λαϊκὸ Κόμμα Φιλελευθέρων Ἀρχῶν, τὸν Ἐθνικὸ Σύνδεσμο Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Φιλελεύθερο Κόμμα Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν Πολιτικὴ Λέσχη Κωνσταντινουπόλεως, τὰ τέσσερα βενιζελικὰ πολιτικὰ σωματεῖα τῶν Ρωμιῶν, ὁ Λεωνίδας Τασωνίδης ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Ποντίων καί, τέλος, οἱ διευθυντὲς τῶν ἐφημερίδων *Πρόδος*, Κωνσταντῖνος Σπανοῦδης, *Χρόνος*, Νικόλαος Μαργαρίτης, *Πρωΐα*, Ἀριστόδημος Καλωταῖος, *Νεολόγος*, Ἀριστοκλῆς Αἰγίδης, Κωνσταντῖνος Μακρίδης, *Ταχυδρόμος*, Κ. Α. Γεράρδος. Βλ. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως· *Χρόνος* (9 Νοεμβρίου 1920). Μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν

Από τη στιγμή που ή ηγεσία των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης αποφάσισε να εμπλακεί στη διαμάχη βενιζελικών-αντιβενιζελικών, ο έθνικος διχασμός ξεπέρασε τα σύνορα του ελληνικού κράτους. Όπως τὸ ἔδεσε ὁ Βουτυρᾶς, «σήμερον ἀπεφασίσαμεν περὶ μιᾶς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ Κωνσταντινισμοῦ. [...] Ἡ ἀκρόπολις τοῦ Βενιζελισμοῦ εἰς τὸ μέλλον εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις».²⁶ Στὶς 18 Νοεμβρίου 1920, ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης συνέταξε ψήφισμα πρὸς τὸν Βενιζέλο, στὸ ὁποῖο δήλωνε ξεκάθαρα τοὺς πολιτικοὺς στόχους της:

Διαδηλοῦμεν τὸ ὁμόφωνον φρόνημά μας, ἐδῶ εἰς τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἔτοιμοι εἰς κάθε ἀγώνα σου, πρόθυμοι εἰς πάσαν θυσίαν, εἰς τὴν ὅποιαν ἡ θῆλσις σου θὰ μᾶς καλέσῃ. [...] Ἄν σήμερον αἱ Ἀθῆναι, ὁ ἐγκέφαλος τῆς Ἑλευθέρας Ἑλλάδος, παρεφρόνησαν, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ μεγάλη καρδιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πάλλεται καὶ δονεῖται ἀπὸ τὰ ἀγνότερα αἰσθήματα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς λατρείας πρὸς σέ, τὸν μέγαν Πατριώτην, πρὸς σὲ τὸν Κήρυκα τῆς Ἐθνικῆς ἀληθείας. Καὶ ἡ καρδιά αὐτῆ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ δὴ ρυθμίσῃ σήμερον μὲ τοὺς μεγάλους παλμούς της πᾶσαν ἐθνικὴν κίνησιν εἰς τὸ μέλλον.²⁷

Ἀπὸ τὸ παραπάνω παράδειγμα γίνεται φανερό ὅτι τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ὀραματίζονταν ἕναν ἡγετικὸ ρόλο, μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς μοναδικὸ ἔθνικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτοῦ τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος ἦταν ἡ συνεργασία μὲ τὸ Πατριαρχεῖο. Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο τὸ Φανάρι στήριξε τὶς προσπάθειες τῆς ἐπιτροπῆς. Εἰδικὰ μετὰ τὴν ἀμφιλεγόμενη ἐκλογὴ τοῦ βενιζελικοῦ Μελετίου Μεταξάκη ὡς Πατριάρχῃ, ἡ Κωνσταντινούπολη μετατράπηκε σὲ ἕνα δεῦτερο κέντρο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ γιὰ τοὺς ἀλύτρωτους Ἕλληνας, τὸ ὁποῖο δροῦσε παράλληλα ἀλλὰ καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴν Ἀθήνα.²⁸ Ἡ ἡγεσία τῆς κοινότητος συνεργάστηκε ἐπίσης μὲ τοὺς βενιζελικοὺς ἀξιωματικοὺς ποὺ εἶχαν κατα-

Ἀρβανιτίδη, Φιλικῶ, Καλωταίου, Αἰγίδη καὶ Μακρίδη, τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ἐπιτροπῆς εἶχαν ὑπάρξει καὶ μέλη τῆς Ὀργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Σουλιῶτης-Νικολαΐδης, *ὁ.π.*, σ. 220-221, 224-225, 227-228. Ἡ Σοφία Σπανοῦδη, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Σπανοῦδη, ἦταν γνωστὴ καθηγήτρια τοῦ πιάνου, μουσικοκριτικὴ καὶ δημοσιογράφος. Βλ. *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Σπανοῦδη Σοφία».

26. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως.

27. *Στὸ ἴδιο*.

28. National Archives, Foreign Office 371/6566/E13900: Rumbold to Curzon (10 Δεκεμβρίου 1921)· Μαυρόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 155-166· *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* (27 Νοεμβρίου 1921)· Αναγνωστοπούλου, *ὁ.π.*, σ. 411.

φύγει στην όθωμανική πρωτεύουσα, αλλά και με τους ύπαλλήλους της Έλληνικής Ύπατης Άρμοστείας, οι οποίοι είχαν παραμείνει πιστοί στον Βενιζέλο.²⁹ Η στρατηγική της βενιζελικής συμμαχίας είχε δύο στόχους: να ασκήσει προπαγάνδα ενάντια στον Κωνσταντίνο και τη φιλοβασιλική κυβέρνηση³⁰ και συγχρόνως, με την καθοδήγηση του Βενιζέλου, να ηγηθεί άποσχιστικού κινήματος για τη συγκρότηση αυτόνομης κυβέρνησης στη Σμύρνη.

Παρά τις οδηγίες του Βενιζέλου και τη στήριξη που παρείχε στην προσπάθεια οργάνωσης του κινήματος, το μεγαλεπήβολο σχέδιο αυτόνομησης δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.³¹ Η κατάρρευση του μετώπου τόν

29. Οι στρατιωτικοί αυτοί άνηκαν σε τρεις κατηγορίες: άνώτατοι αξιωματικοί, έφεδροι αξιωματικοί και ύπαξιωματικοί. Ο άριθμός τους στις ύπάρχουσες πηγές κυμαίνεται από έξήντα ως πεντακόσιους, άν και οι περισσότερες άναφορές συμφωνούν ότι ήταν περίπου έκατόν πενήντα. Οι πιό σημαντικές προσωπικότητες ανάμεσά τους ήταν οι στρατηγοί Δημήτρης Ίωάννου, Έπαμεινώνδας Ζυμβρακάκης, Κωνσταντίνος Μαζαράκης, ο συνταγματάρχης Γεώργιος Κονδύλης και ο ύποστράτηγος Γεώργιος Κατεχάκης, ο όποιος αντικαταστάθηκε από τόν στρατηγό Γ. Κούση ως άρχηγος της έλληνικής στρατιωτικής άποστολής στην Κωνσταντινούπολη ύστερα από την έκλογική νίκη τών βασιλικών. Οι περισσότεροι είχαν έγκατασταθεί στο ξενοδοχείο «Πέρα Πάλας», ιδιοκτησίας του Μποδοσάκη Άθανασιάδη, ο όποιος συνεργαζόταν με την Έθνική Άμυνα. Βλ. Michael Llewellyn-Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor, 1919-1922*, Λονδίνο 1999, σ. 175, 362· Alexandris, *δ.π.*, σ. 70· Μαυρόπουλος, *δ.π.*, σ. 130-131· Παπαδόπουλος, *δ.π.*, σ. 91-92· Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτιάνος, *Αί άναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Έλευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τόμ. Β', Άθήνα 1947, σ. 118· Έπαμεινώνδας Ι. Μαλαίνος, *Ιστορία τών ξενικών έπεμβάσεων*, τόμ. ΣΤ', Άθήνα 1963, σ. 22· Θάνος Βερέμης, *Οί έπεμβάσεις του στρατού στην έλληνική πολιτική, 1916-1936*, Άθήνα 1977, σ. 71· Παναγιώτης Γ. Δαγκλής, *Άναμνήσεις, Έγγραφα, Άλληλογραφία*, έπιμ. Ξ. Λευκοπαρίδης, τόμ. Β', Άθήνα 1965, σ. 399· Τ. Γ. Ζαφερόπουλος, *Ο Γεώργιος Κονδύλης και ή εποχή του*, Άθήνα 1984, σ. 195· Κ. Α. Κατσιάμπας, *Γεώργιος Κονδύλης. Η θρυλική μορφή της 20ετίας 1916-1936*, Άθήνα 1982, σ. 79· DBFP 1962, άρ. 472· Granville to Curzon (10 Δεκεμβρίου 1920).

30. Για τη συνεργασία τών αξιωματικών με τούς βενιζελικούς ύπαλλήλους της Άρμοστείας, βλ. ΙΑΥΕ 1921 5/8: Βότσης πρός Ύπουργείο Ναυτικών (1 Δεκεμβρίου 1920)· ΙΑΥΕ 1921 5/8: Πανταζής πρός Ύπουργείο Ναυτικών (20 Δεκεμβρίου 1920)· Μαυρόπουλος, *δ.π.*, σ. 130· Ζαβιτιάνος, *δ.π.*, σ. 118-119.

31. Για τó κίνημα αυτόνομησης της Ίωνίας και τó ρόλο του Βενιζέλου, βλ. ΙΑΥΕ 1921 5/8 1921: Πανταζής πρός Ύπουργείο Ναυτικών (Άχρονολόγητο, έγγραφο άρ. 61)· ΙΑΥΕ 1921 5/8 1921: Πανταζής πρός Ύπουργείο Ναυτικών (8 Δεκεμβρίου 1920)· Χρόνος (3 Δεκεμβρίου 1920, 4 Δεκεμβρίου 1920)· Ζαφερόπουλος, *δ.π.*, σ. 197· Χ. Κ. Βοζίκης, *Αί άπολογία τών θυμάτων της 15ης Νοεμβρίου 1922*, Άθήνα 1925, σ. 226, 229-237· DBFP

Αύγουστο του 1922 έδωσε ξαφνικό τέλος στις ενέργειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Έθνικης Άμυνας. Η καταστροφή της Σμύρνης και ο τραγικός θάνατος του μητροπολίτη Χρυσοστόμου τρομοκράτησαν την ήγερσία του μιλλέτ και ιδιαίτερα τους προεξάρχοντες βενιζελικούς. Ακριβώς τέσσερα χρόνια μετά την επιστροφή τους στην εξουσία, διέφυγαν στην Ελλάδα υπό τον φόβο αντιποίνων λόγω της υπερέκθεσής τους στα μάτια των τουρκικών αρχών.

Συγκρότηση εξόριστου πόλου εξουσίας στην Ελλάδα

Στις 30 Ιανουαρίου 1923 υπογράφηκε στη Λωζάννη η Σύμβαση περί Άνταλλαγής των Έλληνικών και Τουρκικών Πληθυσμών. Το άρθρο 2 όριζε ότι:

Θέλουσι θεωρηθῆ ὡς Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οἱ Ἕλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι ἤδη πρὸ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου 1918, ἐν τῇ περιφερείᾳ τῆς Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ὡς αὕτη καθορίζεται διὰ τοῦ νόμου τοῦ 1912.

ἐνῶ, σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 16:

Οὐδὲν ἐμπόδιον θέλει παρεμβληθῆ διὰ τὴν παρὰ τῶν κατοίκων, τῶν δυνάμει τοῦ ἄρθρου 2 ἐξαιρουμένων τῆς ἀνταλλαγῆς περιοχῶν, ἐλευθερὰν ἄσκησιν τοῦ δικαίωματος αὐτῶν ὅπως παραμείνωσιν ἐκεῖ ἢ ἐπιστρέψωσιν καὶ ἀπολαμβάνωσιν ἀκωλύτως τῆς ἐλευθερίας των καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἰδιοκτησίας ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι.³²

Αὐτοὶ οἱ δύο ὄροι σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἄρθρο 1 τῆς Δηλώσεως περὶ Ἄμνηστίας³³ παρεῖχαν τυπικὰ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ στοὺς Κωνστα-

1970: ἀρ. 642 (Record by Sir E. Crowe of a conversation with M. Veniselos)· Ἰωάννης Γιαννουλόπουλος, «Ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς ἐξελίξεις ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1921 ὡς τὸν Αὐγούστο τοῦ 1922», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. ΙΕ', Αθήνα 1978, σ. 189-200· Llewellyn-Smith, *ὁ.π.*, σ. 184-189, 219-220, 237-239, 248-249, 252-254, 257-265, 271-272.

32. *Πράξεις ὑπογραφεῖσαι ἐν Λωζάννῃ τῇ 30 Ἰανουαρίου καὶ τῇ 24 Ἰουλίου 1923*, Αθήνα 1923, σ. 65, 68.

33. Ἡ Δήλωση περὶ Ἄμνηστίας ὑπογράφηκε στίς 24 Ἰουλίου 1923, τὴν ἡμέρα τῆς ὑπογραφῆς τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης. Τὸ ἄρθρο 1 ὄριζε τὰ ἀκόλουθα: «Οὐδεὶς κατοικῶν ἢ κατοικήσας ἐν Τουρκίᾳ καί, ἀντιστοίχως, οὐδεὶς κατοικῶν ἢ κατοικήσας ἐν Ἑλλάδι, θέλει ἐνοχληθῆ ἢ κακοποιηθῆ ἐν Τουρκίᾳ καί, ἀντιστοίχως, ἐν Ἑλλάδι, ὑφ' οἰανδήποτε πρόφασιν, λόγῳ τῆς στρατιωτικῆς ἢ πολιτικῆς αὐτοῦ διαγωγῆς, ἢ λόγῳ οἰασθήποτε βοηθείας, παρασχεδείσης τυχὸν εἰς ξένην τιὰ δύναμιν, ἐκ τῶν ὑπογραψασῶν τὴν ὑπὸ σημερινῇν ἡμερομηνίαν Συνθήκην Εἰρήνης, ἢ εἰς τοὺς

ντινουπολίτες που είχαν διαφύγει. Πρακτικά, όμως, η εφαρμογή των όρων αποδείχτηκε αδύνατη εξαιτίας της πολιτικής της Τουρκίας, η οποία, προφασισόμενη παρατυπίες στα διαβατήρια των φυγάδων, αρνήθηκε επίμονα να επιτρέψει την επιστροφή τους στην Κωνσταντινούπολη.³⁴

Τα αίτια των αυστηρών τουρκικών απαγορεύσεων θα πρέπει να αναζητηθούν καταρχάς στην άνοικτη και έντονα παρορμητική ύποστήριξη της ελληνικής μεγαλοϊδεατικής πολιτικής από την κληρικολαϊκή ηγεσία των Ρωμιών, της οποίας οι δραστηριότητες προσέδωσαν τελικά το χαρακτηρισμό «προδότης» σε όσους εγκατέλειψαν την Κωνσταντινούπολη. Άλλωστε, ήδη από τον Μάρτιο του 1922 ο τουρκικός Τύπος είχε ασχοληθεί έκτενως με τις ενέργειες της Έθνικης Άμυνας.³⁵ Την ίδια εποχή ο *Χρόνος* ανέφερε σε δημοσίευμά του ότι το ζήτημα των Άμυνιτών είχε συζητηθεί στη Μεγάλη Έθνοσυνέλευση στην Άγκυρα και είχε αποφασιστεί η κατάρτιση καταλόγων με τα όνοματά των Ρωμιών που συμμετείχαν στις δραστηριότητες της όργανωσης, ούτως ώστε να λογοδοτήσουν, σύμφωνα με τις κεμαλικές αρχές, για τα εγκλήματα τους κατά του κράτους μετά το τέλος του πολέμου.³⁶ Την ύπαρξη αυτών των καταλόγων επισήμανε τον Σεπτέμβριο του 1922 η Ειδική Έπιτροπή Κωνσταντινουπολιτών (EEK) —το συντονιστικό όργανο των φυγάδων στην Αθήνα— σε επιστολή διαμαρτυρίας της προς την ελληνική κυβέρνηση.³⁷ Σε ανάλογο υπόμνημα προς τον Έλληνα ύπουργο Έξωτερικών Απόστολο Άλεξανδρή, τον Μάρτιο του 1923, η Κεντρική Έπιτροπή Κωνσταντινουπόλεως (ΚΕΚ), η οποία είχε διαδεχθεί την

ύπηκόους αυτής, μεταξύ της 1ης Αυγούστου 1914 και της 20ης Νοεμβρίου 1922». Στο ίδιο, σ. 72.

34. Πράγματι, τα άτομα αυτά είχαν εγκαταλείψει την Τουρκία με διαβατήρια όλων των κατηγοριών: οθωμανικά, προσωρινά ελληνικά, ξένα, διαβατήρια *laissez-passer*, αλλά και ειδικές διασυμμαχικές θεωρήσεις. Κάποιοι είχαν διαφύγει χωρίς κανένα επίσημο έγγραφο, αλλά και οι λίγοι που είχαν καταφέρει να αποκτήσουν κανονικά τουρκικά διαβατήρια αντιμετώπισαν τις ίδιες απαγορεύσεις όταν αποφάσισαν να επαναπατριστούν. Βλ. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρική Έπιτροπή Κωνσταντινουπόλεως προς ύπουργο Έξωτερικών (3 Μαρτίου 1923)· Alexandris, *ό.π.*, σ. 83· *The Times* (23 Ιουλίου 1929).

35. Σε σχετικό άρθρο της η τουρκική εφημερίδα *Petir* είχε χαρακτηρίσει το Πατριαρχείο ως το «Ύπουργείο των Έξωτερικών» της Έθνικης Άμυνας και το «Πέρα Πάλας» ως «το γενικό στρατηγείο» της. Βλ. *Χρόνος* (1 Μαρτίου 1922).

36. *Χρόνος* (21 Απριλίου 1922).

37. ΙΑΥΕ 1922, 3/2: Ειδική Έπιτροπή Κωνσταντινουπολιτών προς την Ελληνική Κυβέρνηση (23 Σεπτεμβρίου 1922).

ΕΕΚ, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι «ή Κεμαλική κυβέρνηση δλους τούς εκ Κωνσταντινουπόλεως αναχωρήσαντας άνευ διακρίσεως θεωρεί ως προδότας ή ότι αυτοδικαίως άπώλεσαν την όθωμανικήν ιδαγένειαν».³⁸

Η Άγκυρα είχε μεθοδευμένα προσδώσει ιδιαίτερη πολιτική σημασία στην έλλειψη νομιμοφροσύνης τών μη μουσουλμάνων πρός τό κράτος. Στις διαπραγματεύσεις ειρήνης στή Λωζάννη ή τουρκική άντιπροσωπεία είχε έπιστρατεύσει την «προδοσία» ως έπιχείρημα για νά αίτιολογήσει τό αίτημά της νά συμπεριληφθούν οί Έλληνες τής Κωνσταντινούπολης στην άνταλλαγή τών πληθυσμών.³⁹ Αν λάβουμε ύπόψη ότι ό συνολικός άριθμός τών φυγάδων άνερχόταν περίπου στα 40.000 άτομα,⁴⁰ οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ή απαγόρευση τής έπιστροφής τους δέν ήταν άποκλειστικά ζήτημα έθνικής ασφάλειας, αλλά έντασσόταν στή γενικότερη πολιτική συγκρότησης ένός τουρκικού κράτους βασισμένου στην έθνική και θρησκευτική όμοιογένεια, άπαλλαγμένου όσο τό δυνατόν περισσότερο από την ύπαρξη μη μουσουλμανικών πληθυσμών.

Έπίσης, τά οικονομικά όφέλη πού συνδέονταν άμεσα με την ύποχρεωτική απομάκρυνση τών ανθρώπων αυτών από την Κωνσταντινούπολη συνέτειναν στή διαμόρφωση τής τουρκικής στάσης. Σύμφωνα με την ΚΕΚ οί τουρκικές άρχες είχαν προβεί στή δήμευση και την έκποίηση τής κινητής και άκίνητης περιουσίας τών «άπόντων» βάσει τοϋ νόμου τών «άδεσπότην περιουσιών» τής 20ής Άπριλίου 1922 και τοϋ νόμου περί φορολογίας πολεμικών κερδών τών έτών 1916-1918, άδιαφορώντας για τό γεγονός ότι οί περισσότεροι πριν από την άναχώρησή τους είχαν ύπενοικιάσει τις περιουσίες τους ή είχαν διορίσει πληρεξούσιους με νόμιμες συμβολαιογραφικές πράξεις. Η έπιτροπή κατήγγειλε ότι οί περιουσίες αυτές πωλούνταν χωρίς καμία δικαστική άπόφαση και σε έξευτελιστικές τιμές σε μουσουλμάνους πού είχαν διασυνδέσεις με τις τουρκικές άρχες, ένω ή ίδια πολιτική εφαρμοζόταν και για τούς Κωνσταντινουπολίτες πού είχαν άναχωρήσει πολλά χρόνια πριν

38. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρική Έπιτροπή Κωνσταντινουπόλεως πρός ύπουργό Έξωτερικών (3 Μαρτίου 1923).

39. Βλ. Δημήτρης Καμούζης, «Η έξαίρεση τών Έλλήνων τής Κωνσταντινούπολης από την ύποχρεωτική άνταλλαγή πληθυσμών», στο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης (έπιμ.), *Η έλληνοτουρκική άνταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιάς έθνικής σύγκρουσης*, Αθήνα 2006, σ. 324-346.

40. Pallis, *ό.π.*, σ. 167· Alexandris, *ό.π.*, σ. 82-83, 101, 104.

ἀπὸ τὸν πόλεμο.⁴¹ Συγχρόνως οἱ ἀρχὲς δὲν ἐπέτρεπαν στοὺς «ἀπόντες» ἰδιοκτῆτες νὰ ἐπιστρέψουν γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν τὰ δικαιώματά τους, ἀλλὰ οὔτε καὶ στοὺς πληρεξουσίους τους νὰ παρουσιαστοῦν στὶς σχετικὲς ἐπιτροπὲς καὶ νὰ διαμαρτυρηθοῦν γιὰ τὴν παράνομη ἐπιβολὴ τῶν φόρων.⁴²

Οὐσιαστικά, λοιπόν, στὴν Ἑλλάδα οἱ φυγάδες Ρωμοὶ περιῆλθαν σὲ οὐδέτερη κατάσταση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴ διεθνῶς ἀναγνωρισμένη ἰδιότητά τους τοῦ μὴ ἀνταλλάξιμου, διότι οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς δὲν τοὺς ἐπέτρεπαν νὰ ἐπιστρέψουν καὶ νὰ διαχειριστοῦν τὶς περιουσίες τους, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὰ ἐπίσημα σχέδια τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, διότι τυπικὰ δὲν ἦταν πρόσφυγες· εἶχαν φύγει μὲ τὴ θέλησή τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπὸ φυγάδες εἶχαν μετατραπῆ σὲ πολιτικοὺς ἐξόριστους, συγκροτώντας μιὰ ἐκτοπισμένη κοινότητα.⁴³

Ἐντούτοις, οἱ «ἀπόντες» δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν προσπάθεια ἀπεγκλωβισμοῦ ἀπὸ τὴ μετέωρη θέση τους καὶ συνέχισαν νὰ διαμαρτύρονται συστηματικὰ ἀπὸ τὸ 1923 μέχρι τὴν ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία τὸ 1928. Ἡ πολιτικὴ τους ἀποσκοποῦσε κυρίως στὴ διεκδίκηση τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τους στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴν ἀνάκτηση τῶν νόμιμων δικαιωμάτων τους πάνω στὴν περιουσία τους. Ἡ ἡγεσία τῶν

41. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν (3 Μαρτίου 1923). Κατηγορίες σχετικὰ μὲ τὴ δήμευση τῶν περιουσιῶν εἶχαν διατυπωθεῖ καὶ στὸ παρελθόν. Στὶς 25 Νοεμβρίου 1922, ὁ Ἄρμωστής τῆς Ἑλλάδας στὴν Κωνσταντινούπολη Εὐθύμιος Κανελλόπουλος ἀνέφερε ὅτι οἱ περιουσίες τῶν φυγάδων Ρωμιῶν καταγράφονταν καὶ σφραγίζονταν οὕτως ὥστε νὰ θεωρηθοῦν ἐγκαταλελειμμένες. Ἐνα μῆνα ἀργότερα ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδας στὴν Κωνσταντινούπολη Ἄγγελος Ἄννινος ἐξέφρασε τὴν ἀπόγνωση του γιὰ τὴν ἀπροθυμία τῶν συμμαχικῶν Ὑπάτων Ἄρμωστειῶν νὰ ἐμποδίσουν τὴν κατάσχεση τῶν ἐλληνικῶν περιουσιῶν, ἐνῶ καὶ ὁ Πατριάρχης Μελέτιος εἶχε διαμαρτυρηθεῖ στοὺς Συμμάχους γιὰ τὸ ἴδιο ζήτημα. Βλ. ΙΑΥΕ 1923, 2/2: Ἄννινος πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (23 Δεκεμβρίου 1922)· Alexandris, ὁ.π., σ. 118.

42. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν (3 Μαρτίου 1923).

43. Ὁ ὅρος «ἐκτοπισμένη κοινότητα» χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ περιγράψει μιὰ πληθυσμιακὴ ομάδα, ἡ ὁποία εἶτε μὲ τὴ θέλησή της εἶτε διὰ τῆς βίας ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα της λόγω φυλῆς, θρησκευτικοῦ δόγματος, ἐθνικότητας ἢ σύνδεσής της μὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ κατηγορία ἢ πολιτικὴ ὀργάνωση. Βλ. Liisa Malkki, «Refugees and exile: From “Refugee Studies” to the National Order of things», *Annual Review of Anthropology* 24 (1995), σ. 496, 501, 509.

«ἀπόντων», όμως, σὲ ὅλα τὰ διαβήματά της πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση καὶ τοὺς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς δὲν ἀναφέρεται μόνο στὰ παραπάνω αἰτήματα, ἀλλὰ αὐτοπροβάλλεται ὡς προστάτης τῶν συμφερόντων ὁλόκληρης τῆς μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης –φυγάδων καὶ μὴ–, μιλώντας «ἐν ὀνόματι τῶν ἐνταῦθα καταφυγόντων καὶ τῶν αὐτόθι παραμενόντων Ἑλλήνων».⁴⁴

Παράλληλα, σὲ κάθε εὐκαιρία τονίζουν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ὅτι ἐπίσημως ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἐξαίρουμένης ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ μειονότητας. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς τακτικῆς ἀποτελεῖ ἡ «Commission executive plenipotentielle soussignée, chargée de la defense des Grecs, sujets turcs, établis à Constantinople et sejournant provisoirement en Grèce (Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀπόντων Κωνσταντινουπολιτῶν, ΕΕΑΚ), ἐπιτροπὴ ποὺ διαδέχθηκε τὴν ΚΕΚ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1925.⁴⁵ Στὴν ἐπίσημη ὀνομασίᾳ τῆς ΕΕΑΚ προβάλλονται τὰ βασικὰ ἐπιχειρήματα τῶν «ἀπόντων». Δηλώνουν Ἕλληνες, Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι (Grecs, sujets turcs), ἀντικρούοντας τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅτι εἶχαν ἀπολέσει τὴν ὑπηκοότητά τους⁴⁶ ἐγκατεστημένοι (établis) στὴν Κωνσταντινούπολη πρὶν ἀπὸ τὶς 30 Ὀκτωβρίου 1918, ἄρα μὴ ἀνταλλάξιμοι καὶ διαμένοντες προσωρινὰ (provisoirement) στὴν Ἑλλάδα, ποὺ σήμαινε ὅτι ἀνήκαν ἀκόμα στὴ μειονότητα καὶ εἶχαν τόσο τὸ δικαίωμα ὅσο καὶ τὴν πρόθεση νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους. Οἱ θέσεις αὐτὲς ἀναπτύσσονται ἀναλυτικὰ σὲ ὅλα τὰ ἐπίσημα ὑπομνήματά τους.

Ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Liisa Malkki, ἡ ιδιότητα τοῦ ἐκτοπισμένου ἀτόμου ἀποκτᾶ κεντρικὴ θέση στὶς ἀφηγηματικὲς διαδικασίες μιᾶς ἐκτοπισμένης κοινότητας. Τὰ μέλη της ἐκτιμοῦν καὶ προστατεύουν τὴν ιδιότητά τους ὡς «σπαῖδι τῆς ἀπόλυτης προσωρινότητας τῆς ἐξορίας, καθὼς καὶ τῆς ἄρνησης [...] νὰ ριζώσουν σὲ ἕνα τόπο ποὺ δὲν ἀνήκουν. Ἡ ἐπιμονὴ ἐνὸς ἀτόμου στὸν ἐκτοπισμὸ του, τοῦ δίνει τὸ νόμιμο δικαίωμα νὰ διεκδικεῖ τὴν

44. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (11 Ἰουνίου 1923).

45. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: La Commission Executive to Mixed Commission (14 Ἰουλίου 1925).

46. Οἱ «ἀπόντες» χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο turcs στὶς ἐπιστολὲς ποὺ στέλνουν στὸ ἐξωτερικὸ καὶ Ὀθωμανοὶ στὰ ὑπομνήματα πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση. Βλ. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: Μὴ ἀνταλλάξιμοι Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι Κωνσταντινουπολίτες πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (18 Ἀπριλίου 1925).

προσοχή τῆς διεθνούς κοινῆς γνώμης καὶ τὴν παροχή διεθνούς βοήθειας». ⁴⁷ Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ὅτι αὐτὴ ἡ ταύπιση καὶ ἡ εὐθύνη γιὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς τοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἔξωθεν προβολὴ τοῦ ἔκτοπισμοῦ τοὺς ἀποτέλεσαν τοὺς βασικοὺς πυλῶνες πάνω στοὺς ὁποίους στηρίχθηκε ἡ πολιτικὴ προώθηση τῶν αἰτημάτων τῶν «ἀπόντων» στὶς ἑλληνικὲς ἀρχὲς καὶ στὴ διεθνή κοινότητα. ⁴⁸

Παρά, λοιπόν, τὴ διαφυγὴ τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἐπιδίωξαν νὰ καταστήσουν φανερὸ στοὺς ἐπίσημους φορεῖς ὅτι διατηροῦν τὸν ἡγετικὸ ρόλο στὶς ὑποθέσεις τῆς μειονότητας. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καὶ σὲ μιὰ προσπάθεια μονοπώλησης τῆς νόμιμης ἐκπροσώπησης ὅλων τῶν μὴ ἀνατλλάξιμων Ρωμῶν, οἱ «ἀπόντες» συνδυάζουν σὲ μιὰ κοινὴ καὶ ἀδιάσπαστη δέσμη αἰτημάτων τὴν ἐλεύθερη παλιννόστησή τους καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν κατασχεθεισῶν περιουσιῶν μὲ τὴν κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐκεῖ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων καὶ τὴ διασφάλιση τῆς ὑπαρξης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. ⁴⁹

Ἐνα ἐξίσου σημαντικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν «ἀπόντων» μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, εἶναι ὅτι περιβάλλουν τὰ αἰτήματά τους μὲ τὸν ἰδεολογικὸ μανδῦα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ὅπου ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες λαμβάνουν περίοπτη θέση: ⁵⁰

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὲρ τὴν ἐξαιρετικὴν του δύναμιν καὶ τὴν ὕλικήν του ἐπικράτησιν ὑπῆρξε πρὸ παντὸς σύμβολον Ἐθνικῆς ἰδέας καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπετέλεσε πάντοτε τὸν πυρῆνα τοῦ Ἐθνικοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἰδέα αὐτὴ τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἐκκλονίσθη καὶ ὑπέστη περιπετείας καὶ δοκιμασίας παρέμεινεν ἀπαρασάλευτος ἕως τώρα, ἀπὸ τῆς ἐπαύριον ἀκόμη αὐτῆς τῆς 29 Μαΐου τοῦ 1453 καὶ εἰς τὴν ἰδέαν αὐτήν, εἰς τὸ Σύμβολον αὐτό, τὸ ἐκπροσωπούμενον ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὀφείλεται ἡ ἀμετάπτωτος ἐπιμονὴ εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν

47. Liisa Malkki, «National geographic: The rootings of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees», *Cultural Anthropology* 7/1 (1992), σ. 35.

48. Πρὸβλ. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*, Κέμπριτζ 1996, σ. 131-132.

49. Γιὰ τὶς διαφοροποιημένες καὶ ἀνταγωνιστικὲς τάσεις ποὺ λειτουργοῦν στὸ ἐσωτερικὸ μὲς μειονότητας καὶ ἐπιδιώκουν τὴ μονοπώληση τῆς νόμιμης ἐκπροσώπησης ὁλόκληρης τῆς πληθυσμιακῆς ομάδας, βλ. *στο ἴδιο*, σ. 61.

50. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση (11 Ἰουνίου 1923).

έθνικην ἀποκατάστασιν. [...] Σήμερον ἡ Πόλις ὡς καὶ ὁ ἐν αὐτῇ Ἑλληνισμὸς χάνονται καὶ μετ' αὐτῶν ἐξαφανίζεται ἡ ἰδέα, τὸ σύμβολον. [...] Δὲν δὲ χαθῆ ἐπομένως μὲ τὴν διαρροὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ ἀκαμία ἠθικῆ του δύναμις καὶ ἡ εἰς ἑκατοντάδας δισεκατομμυρίων ἀνερχομένη ἔθνικὴ καὶ ἰδιωτικὴ του περιουσία, δὲ χαθῆ ἡ τελευταία ἑπαλξις τοῦ ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ καὶ δὲ ἐκλείψῃ ἡ ψυχὴ, ἡ ὁποία τὸν ἐξωγοῖνε καὶ τὸν ἐνέπνεε.

Στηριζόμενοι, λοιπόν, στὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἐκπροσωποῦν καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὸν περιοῦσιο λαὸ τῆς ἔθνικῆς ἰδέας, ἀπαιτοῦν τὴν προστασία καὶ τὴ βοήθεια τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους σημειώνοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «ἢ τε ἀνωτέρα τάξις καὶ ἡ μεσαία τοιαύτη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ διαφόρους τρόπους ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔθνικὰς ὀργανώσεις καὶ μέχρι σήμερον τόσον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δὲν παύει ἐργαζομένη πρὸς περιφρούρησιν τῶν ἔθνικῶν συμφερόντων».⁵¹

Ἀπὸ τὰ παραπάνω παραδέματα γίνεται σαφὲς ὅτι ἡ συγκρότηση τῆς ΕΕΚ καὶ τῶν παραγῶν της, δηλαδὴ τῆς ΚΕΚ καὶ τῆς ΕΕΑΚ, συνιστοῦσε μέρος τῆς προσπάθειας τῆς ἐξόριστης βενιζελικῆς ἠγετικῆς ὁμάδας τῶν Ρωμιῶν νὰ ἀνασυνταχθεῖ καὶ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ νέα δεδομένα. Ἔνας πλὴ προσεκτικὸς ἔλεγχος τῶν προεδρείων τῶν συγκεκριμένων ἐπιτροπῶν ἐπαληθεύει τὸ συμπέρασμα αὐτό. Οἱ Νικόλαος Μακρίδης, Δημήτριος Δαμασκηνός, Π. Ζερβός, Ἰωάννης Χρυσάφιδης καὶ Φ. Φλωρίδης ποὺ ἀπάρτιζαν τὴν ΕΕΚ, οἱ Σόλων Καζανόβας καὶ Κυριάκος Γκιώκας, πρόεδρος τῆς ΚΕΚ καὶ στὴ συνέχεια τῆς ΕΕΑΚ ὁ πρῶτος, γραμματέας τῆς ΚΕΚ ὁ δεῦτερος, ὁ Γεώργιος Τζιώτης, ὁ ὁποῖος διαδέχτηκε τὸν Καζανόβα στὴν προεδρία τῆς ΕΕΑΚ, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μακρίδης, ἀδερφὸς τοῦ Νικόλαου καὶ γραμματέας τῆς ΕΕΑΚ, ἦταν σημαντικὲς φυσιογνωμίες τῆς κωνσταντινουπολίτικῆς κοινωνίας, ἀκραιφνεῖς βενιζελικοί, συνεργαζόμενοι στὸ παρελθὸν καὶ ὡς μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (εἰκ. 2-4).⁵²

51. ΙΑΥΕ 1923, 5/8: Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (19 Ἀπριλίου 1923).

52. Γιὰ τὴν ἀνάμιξη τῶν Σ. Καζανόβα, Κ. Μακρίδης, Δ. Δαμασκηνοῦ, Π. Ζερβοῦ καὶ Γ. Τζιώτη στὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, βλ. ΙΑΥΕ 1921, 3/3: Ἐπιτροπὴ Ἐθνικῆς Ἀμύνης Κωνσταντινουπόλεως· ΙΑΥΕ 1921, 5/8: Ἑλληνικὴ Ὑπατὴ Ἀρμοστεία πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν· Βοζίκης, ὁ.π., σ. 228-229· Χρόνος (10 Αὐγούστου 1920, 24 Νοεμβρίου 1920, 1 Δεκεμβρίου 1920, 5 Δεκεμβρίου 1920, 10 Δεκεμβρίου 1920, 17 Δεκεμβρίου 1920). Οἱ Ν. Μακρίδης καὶ Κ. Γκιώκας ἦταν μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ Ἐθνικοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπόλεως, τμήματος τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (βλ. ἐδῶ, σμ. ἀρ. 16). Ὁ Ι. Χρυσάφιδης εἶχε συνεργαστεῖ μὲ τὸν Δαμασκηνὸ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς

Ἡ πείρα τῶν «ἀπόντων» στὴν ὀργανωμένη ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξηγεῖ τὴν ἄμεση ἀνταπόκρισή τους στὶς νέες προκλήσεις μέσω τῆς σύστασης ἀντιπροσωπευτικῶν ὀργάνων ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού ἔρχονται στὴν Ἑλλάδα. Δὲν αἰτιολογεῖ, ὅμως, τὴ διάρκεια καὶ τὴ συνέπεια στὴν προώθηση τῶν αἰτημάτων τους καὶ κυρίως τὴ σημαντικὴ ἐπιρροή πού ἀσκοῦν στὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τῆς Ἀθήνας. Ἡ συστηματικὴ ἀντίδρασή τους στὰ κατὰ καιροὺς προτεινόμενα σχέδια ἐπίλυσης τῶν ἐλληνοτουρκικῶν διαφορῶν, κατὰ τὴν πενταετία 1923-1928 συνιστᾶ ἀναμφίβολα ἕναν ἀπὸ τοὺς βασικοὺς λόγους κατάρρευσης τῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν.⁵³ Οἱ λόγοι γιὰ τὴν εὐρεία ἀποδοχὴ τῶν ἀποφεών τους ἀπὸ κυβερνητικοὺς κύκλους πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὰ μέσα ἐπίτευξης τῶν στόχων πού διέθεταν οἱ «ἀπόντες» καὶ ἰδιαίτερα στὴν ἀνασύσταση ἐνὸς ἰσχυροῦ κωνσταντινουπολίτικου κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ καὶ οικονομικοῦ δικτύου στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπίσημες διαμαρτυρίες τῶν ὀργάνων τους, ἡ εὐρύτερη ἀποδοχὴ τοῦ ρόλου τους ὡς ἐξόριστης ἡγεσίας ἔπρεπε νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ καὶ μὲ κοινωνικοὺς ὁρους. Ἡ ταύπιση καὶ ἡ εὐθύνη γιὰ τοὺς συμπατριῶτες τους διατυπώθηκαν καὶ διαδόθηκαν μέσω τῆς συγκρότησης ἐνὸς κωνσταντινουπολίτικου δημόσιου λόγου.⁵⁴ Ἡ ἔκδοση ἐφημερίδων καὶ ἡ ἴδρυση συλλόγων καὶ σωματείων σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπο τῆς Κωνσταντινούπολης ἀποτέλεσαν τὰ κύρια μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Ἔτσι, τὸ 1925, ὁ Ἀλέξανδρος Βουτυράς, συνιδιοκτήτης τοῦ *Νεολόγου* μέχρι τὸ 1922, ἐκδίδει στὴ Θεσσαλονίκη τὴν καθημερινὴ ἐφημερίδα *Νεολό-*

Μακρίδη στὴν ἐπιτροπὴ πού διοργάνωσε τὴ γιορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ δημοσιογράφου καὶ ἐκδότη Σταύρου Βουτυρά τὸ 1920. Ἀνάμεσα στὰ μέλη ἐκείνης τῆς ὀργανωτικῆς ἐπιτροπῆς συγκαταλέγονταν καὶ ἄλλες ἡγετικὲς φυσιογνωμίες τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὅπως οἱ Κ. Σπανοῦδης, Κ. Γεράρδος, Α. Καλωταῖος, Π. Κεοῖσογλου, Ι. Κεχαγιόγλου καὶ Ν. Μαργαρίτης. Μὲ τὸν τελευταῖο ὁ Χρυσοφίδης εἶχε συνυπάρξει καὶ στὴν ἐφορεία τῆς Ἐθνικῆς Σχολῆς Γλωσσῶν καὶ Ἐμπορίου τὸ 1922. Βλ. *Πεντηκονταετηρίς Σταύρου Βουτυρά*, σ. 3· *Ἐγκόλπιον Ἡμερολόγιον τῆς «Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας» τοῦ ἔτους 1923*, Κωνσταντινούπολη 1923. Ὁ Φ. Φλωρίδης εἶχε ἐπίσης συνεργαστεῖ τὸ 1919 μὲ τὸν Δ. Δαμασκηνὸ στὴν ἐπιτροπὴ καταρτισμοῦ νέων κανονισμῶν γιὰ τὴν ἐκλογὴ μελῶν στὸ ΔΕΜΣ. Βλ. Ἀρχεῖο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Κώδ. Α/90: σ. 118, ἀρ. 9751 (12 Σεπτεμβρίου 1919).

53. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα Ὑόρκη 1932, σ. 470-471, 501-508, 540-541, 546-550· Alexandris, *ὁ.π.*, σ. 117-120, 124-130.

54. Βλ. Brubaker, *ὁ.π.*, σ. 132.

γος Κωνσταντινουπόλεως, ἐνῶ, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1926, οἱ Κωνσταντῖνος Μακρίδης καὶ Ἀριστοκλῆς Αἰγίδης, πρῶην διευθυντὲς τοῦ *Νεολόγου* κατὰ τὴν περίοδο 1918-1922, ἰδρῦσιν στὴν Ἀθήνα τὴν ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολις*.⁵⁵ Ὁ *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, ἂν καὶ δὲν ἐστιάξει τὴν ἀρθρογραφία του μόνο στὰ ζητήματα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀλλὰ δλόκληρου τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ, φροντίζει νὰ ὑποστηρίξει τὶς δραστηριότητές τους μέσω ἄρθρων, ἀφιερωμάτων, ἀκόμη καὶ διαφημίσεων. Ἡ *Κωνσταντινούπολις*, ἀντίθετα, ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ προβλήματα τῶν «ἀπόντων» καὶ ἐξελίσσεται σταδιακὰ στὸ ἐπίσημο ὄργανό τους. Ἡ κεφαλίδα ποὺ συνοδεύει τὸν τίτλο τῆς –*Μεγάλῃ Ἑβδομαδιαία Ἐφημερίς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς*– ἀποτελεῖ ἕνα ἀκόμα δείγμα τῆς αὐτοαντίληψης καὶ αὐτοπροβολῆς τῶν «ἀπόντων» ὡς ἡγεσίας καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι ὡς δημόσιας φωνῆς τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο ἔντυπα δὲν περιορίζεται μόνο στὸ κοινὸ παρελθὸν τῶν ἐκδοτῶν τους, ἀλλὰ ἀποδεικνύεται καὶ ἔμπρακτα, καθὼς ἡ μία προωθεῖ καὶ διαφημίζει τὴν ἄλλη.⁵⁶ Ἐδραιώνεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἕνας κωνσταντινουπολιτικὸς δημοσιογραφικὸς ἄξονας ποὺ συνδέει τὶς δύο μεγάλες πόλεις, στὶς ὁποῖες εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ περισσότεροι «ἀπόντες»: τὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ ἀποτελεσματικότητά του συγκεκριμένου ἄξονα φάνηκε ιδιαίτερα στὶς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1926, ὅταν οἱ δύο βενιζελικὲς ἐφημερίδες ὑποστηρίζουν ἀνοικτὰ τοὺς ὑποψήφιους τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων (εἰκ. 5-6).⁵⁷ Ἄλλωστε, σὲ αὐτοὺς συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ Βουτυρᾶς, ὁ ὁποῖος καὶ τελικὰ ἐκλέγεται (εἰκ. 7-8).⁵⁸

Γιὰ τοὺς «ἀπόντες», ἡ ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων τους καὶ ἡ στήριξη τῶν Φιλελευθέρων συνδέονται μὲ ἀπόλυτα σαφὴ καὶ συνειδητὸ τρόπο. Ἔτσι, δὲν κατακρίνουν μέλη τῆς ἡγεσίας τους, ὅπως ὁ Βουτυρᾶς, ὁ Κων-

55. Ὁ *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὶς 14 Σεπτεμβρίου 1925 μέχρι τὶς 22 Σεπτεμβρίου 1927. Ἡ *Κωνσταντινούπολις* ἐκδίδεται ἀπὸ τὶς 6 Δεκεμβρίου 1925 μέχρι τὶς 3 Νοεμβρίου 1929, ὅποτε ἡ ἐφημερίδα κλείνει λόγω τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντῖνου Μακρίδου. Ἐπανεκδίδεται πάλι τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1932 ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῶν Κώστα Ἰωαννίδη καὶ Ἀνδρέα Παλάση. Βλ. *Πεντηκονταετηρίδα Σταύρου Βουτυρᾶ*, σ. 6· *Κωνσταντινούπολις* (10 Ἰανουαρίου 1926, 3 Νοεμβρίου 1929, 18 Δεκεμβρίου 1932).

56. *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως (29 Αὐγούστου 1926).

57. *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως (5-10, 13-16, 19-25, 28-31 Ὀκτωβρίου 1926, 1-7 Νοεμβρίου 1926)· *Κωνσταντινούπολις* (7 Νοεμβρίου 1926, 14 Νοεμβρίου 1926).

58. *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως (7 Νοεμβρίου 1926).

σταντίνος Σπανούδης, ό Άλέξανδρος Παππάς, ό Νικόλαος Μακρίδης, ό Φραγκίσκος Σαράντης κ.ά., όί όποίοι κεφαλαιοποίησαν τήν εμπρακτὴ άφοσίωσή τους στόν Βενιζέλο γιά προσωπικό όφελος. Αντίθετα, ή δικτύωση καί ή ένσωμάτωση γνωστών Κωνσταντινουπολιτών στήν έλληνική ύψηλή κοινωρία καί δὴ στοὺς βενιζελικούς κύκλους προσέφερε στό σύνολο τών «άπόντων» άμεσότερη πρόσβαση στὰ κέντρα έξουσίας, άρα μεγαλύτερες πιθανότητες επίτευξης τών στόχων τους.⁵⁹

Η ίδρυση συλλόγων έντάσσεται καί αὐτὴ στήν προσπάθεια κοινωνικῆς δικτύωσης, συνένωσης καί συλλογικῆς εκπροσώπησης τών «άπόντων» στήν Έλλάδα. Άπό τούς συλλόγους αὐτοὺς ξεχωρίζουν ή «Γενική Ένωση Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύνδεσμος Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύνδεσμος Κτηματιῶν Κωνσταντινουπολιτών», ό «Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτῶν Καλλιθέας», ή «Πολιτικὴ Όργάνωση Κωνσταντινουπολιτῶν», άλλά καί δύο άθλητικά σωματεία, ή «Άθλητικὴ Ένωση Κωνσταντινουπόλεως, Α.Ε.Κ.» στήν Άθήνα καί ό «Πανθεσσαλονίκειος Άθλητικός Όμιλος Κωνσταντινουπολιτῶν, Π.Α.Ο.Κ.» στὴ Θεσσαλονίκη. Όί περισσότεροί σύλλογοι μάλιστα υιοθετοῦν ως έμβλημα τούς τὸ βυζαντινὸ σύμβολο τοῦ δικέφαλου άετοῦ, μιὰ επιπλέον ένδειξη τοῦ ιδεολογικοῦ προσανατολισμοῦ τών «άπόντων» καί τῆς ανάγκης νὰ προβάλλουν τὴ σύνδεσή τους μετὴν Κωνσταντινούπο-

59. Γιά παράδειγμα, τὸν Άπρίλιο τοῦ 1925, κατὰ τὴ διάρκεια τών έλληνοτουρκικῶν συνομιλιῶν, ή έλληνικὴ κυβέρνηση άποφάσισε νὰ συμβουλευθεῖ τὴν ΕΕΑΚ σχετικὰ μετὴν ὑπὸ διαπραγμάτευση λύση τών ζητημάτων τους. Ό ὑπουργός Υγείνης, Προνοίας καί Αντιλήψεως Άπόστολος Όρφανίδης επιλέχθηκε νὰ προσεγγίσει τὴν επιτροπὴ εκ μέρους τῆς κυβέρνησης, λόγω τῆς στενῆς σχέσης του μετὴν Νικόλαο Μακρίδη καί Άλέξανδρο Παππά. Όί δύο Κωνσταντινουπολίτες γιατροὶ εἶχαν προσληφθεῖ προσωπικά ἀπὸ τὸν Όρφανίδη τὸν Όκτώβριο τοῦ 1922, όταν ό τελευταίος εἶχε αναλάβει τὴ χρηματοδότηση καί τὴν ὀργάνωση τοῦ Νοσοκομείου Προσφύγων Άθηνῶν, άργότερα ΠΓΝΑ «Ιπποκράτειο». Μάλιστα τὸ 1925 όί δύο γιατροὶ ἦταν μέλη τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τοῦ νοσοκομείου. Η επιλογή τῆς κυβέρνησης νὰ ζητήσει τὴν άποψη τῆς επιτροπῆς καί ή επιλογή τοῦ Όρφανίδη ως ενδιάμεσου δείχνει τὴν έντονη έντύπωση ποὺ εἶχε προκαλέσει ή κινητοποίηση τών «άπόντων» στοὺς κυβερνητικούς κύκλους. Βλ. ΙΑΥΕ 1925, Γ/68: Μὴ ανταλλάξιμοι Όθωμανοὶ ὑπήκοοι Κωνσταντινουπολίτες πρὸς τὴν Έλληνικὴ Κυβέρνηση (18 Άπριλίου 1925): *Νεώτερον Έγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Όρφανίδης Άπόστολος»: *Προσφυγικὸν Ημερολόγιον*, Άθήνα 1925, σ. 50· Χρυσόστομος Α. Θεοδοφίδης, *Διακριθέντες τοῦ ξερριζωμένου έλληνισμοῦ*, τόμ. Α', Άθήνα 1975, σ. 84· Γαβριήλ Ε. Σκλάβος, «Η Ίστορία τοῦ Περιφερειακοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Άθηνῶν "Ιπποκράτειο" (1922-1990)», Άθήνα 1990, σ. 5-7 (άδημοσίευτη διπλωματικὴ έργασία ποὺ κατατέθηκε στήν Ύγειονομικὴ Σχολὴ Άθηνῶν).

λη (εικ. 9α-ε). Στά προεδρεία τους συναντάμε σημαντικές προσωπικότητες της βενιζελικής έλιτ της Κωνσταντινούπολης, όπως οί Κ. Σπανούδης, Γ. Τζι-ώτης, Α. Αιγίδης, Π. Ζερβός, Θ. Παπαδόπουλος, Μ. Θεοτοκάς, Δ. Δαμασκηνός, Ι. Χρυσαφίδης, Α. Καλωταίος, Β. Αριστόβουλος και Π. Μπεκές.⁶⁰

Όπως, λοιπόν, τὰ σωματεία και οί εκδόσεις λειτούργησαν ως βασικά όργανα τής ηγεσίας τών Ρωμιών για τήν προώδηση και τήν εμπέδωση τής ελληνικής αλτρωτικής ιδεολογίας στην όθωμανική πρωτεύουσα,⁶¹ με τόν ίδιο τρόπο, μέσω τών επιτροπών, συλλόγων και εφημερίδων τους, οί «άπόντες» διακήρυσσαν τες θέσεις τους και διεκδικούσαν τὰ αναγνωρισμένα από τή Συνθήκη τής Λωζάννης δικαιώματά τους. Δανειζόμενοι τήν όρολογία του Benedict Anderson ος ό,τι άφορά τήν αίσθηση του *συνανήκειν* ος μιá κοινότητα, όπου οί άνθρωποι συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς που έχουν συλλάβει στη φαντασία τους, και άσφαλώς τηρουμένων τών αναλογιών, δά μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από τόν Τύπο και τή συλλογική όργάνωση διαμορφώθηκε σταδιακά μιá φαντασιακή κοινότητα τών «άπόντων» Κωνσταντινουπολιτών ή όποία είχε τήν έδρα της κυρίως στην Αθήνα και τή Θεσσαλονίκη.⁶² Τά

60. ΙΑΥΕ 1929, Β37: Έπιτροπή Κωνσταντινουπολιτών προς Α. Καραπάνο, 5 Δεκεμβρίου 1928· Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932, 14 Ιανουαρίου 1933).

61. Κατά τήν περίοδο 1861-1922 περίπου 500 σύλλογοι ιδρύθηκαν ος διάφορα τμήματα τής Κωνσταντινούπολης, ένα φαινόμενο που εκείνη τήν εποχή έλαβε τδ όνομα «συλλογομανία». Βλ. Κυριακή Μαμώνη, «Είσαγωγή στην Ιστορία τών Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως (1861-1922)», *Μνημοσύνη* 11 (1990), σ. 222, 230· Χάρης Έξερτζόγλου, «Η συγκρότηση του δημόσιου χώρου στην Κωνσταντινούπολη τόν 19ο αιώνα», στδ Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού, *Ό Έξω-έλλητισμός: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922*, Αθήνα 1998, σ. 18· George A. Vassiadis, *The Syllogos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923*, Αθήνα 2007. Για τή διάδοση τής ελληνικής έθνικης ιδεολογίας στην Ανατολή μέσω τών συλλόγων και τή φαντασιακή δημιουργία τής αίσθησης του άνήκειν στδ ελληνικό έθνος, βλ. Paschalis Kitromilides, «“Imagined communities” and the origins of the national question in the Balkans», *European History Quarterly* 19/2 (1989), σ. 172· Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «“Νοερς κοινότητες” και οί άπαρχες του έθνικου ζητήματος στα Βαλκάνια», στδ Θάνος Βερέμης (έπιμ.), *Έθνικη ταυτότητα και έθνικισμός στη Νεότερη Έλλάδα*, Αθήνα 1997, σ. 93-95· Παρασκευάς Ματάλας, *Έθνος και Όρθοδοξία. Οί περιπέτειες μιás σχέσης*. Από τδ «Έλλαδικό» στδ Βουλγαρικό σχίσμα, Κρήτη 2003, σ. 312.

62. Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις άπαρχες και τή διάδοση του έθνικισμού*, Αθήνα 1997, σ. 26-28. Ό Άντερσον χρησιμοποιεί τόν όρο «φαντασιακή πολιτική κοινότητα» για να όρίσει τδ έθνος. Στην περίπτωση τών «άπόντων» δέν τίθεται ζήτημα συγκρότησης έθνους. Η άναγωγή του όρου εξυπηρετεί στην όριοθέτηση τής άποκατάστασης του πολιτικού και κοινωνικού τους δικτύου στην Έλλάδα.

μέλη αυτής της κοινότητας «άποτελοῦσαν ἓνα ὀργανωμένο κοινό, ἓνα κατασκευασμένο, διαφοροποιημένο χῶρο ἐπικοινωνίας, συζήτησης καὶ ἀντιπαράθεσης».⁶³ Κοινὸς παρονομαστὴς καὶ στὸ αἴτημα γιὰ ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1918-1922 καὶ στὴν ἐκπλήρωση τῶν ἀξιώσεών τους μετὰ τὸ 1923 ἦταν ἡ πίστη τους στὸν Βενιζέλο ὡς τὸν μοναδικὸ πολιτικὸ ποῦ δὰ μπορούσε νὰ ἀνταποκριθεῖ ἐπιτυχῶς στὶς προσδοκίες τους. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπιστροφή τοῦ εἰδώλου τους στὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς χώρας τὸ 1928 σηματοδοτοῦσε γιὰ τὴν ἡγεσία τῶν «ἀπόντων» μιὰ νέα ἀρχὴ καὶ τὴν πραγμάτωση τῶν ὀνείρων τους ποῦ εἶχε διακόψει ἄδοξα ἡ ἐκλογικὴ ἤττα τῶν Φιλελευθέρων τὸν Νοέμβριο τοῦ 1920.

Οἱ «ἀπόντες» καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ «Μεγάλου Κυβερνήτη»

Τὸ 1927, οἱ «ἀπόντες» εἶχαν πιά ἀπογοητευθεῖ πλήρως ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, τὴν ὁποία εἶχαν ἐπικρίνει πολλές φορὲς ὡς παθητικὴ καὶ ἡττοπαθὴ. Κατὰ συνέπεια, στὶς 8 Μαΐου 1927, στὸ κύριο ἄρθρο της μὲ τίτλο «Ἄς ἔλθῃ νὰ κυβερνήσῃ», ἡ ἐφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* ἀπηύθυνε δημόσια ἔκκληση στὸν Βενιζέλο νὰ ἐπιστρέψει στὴν πολιτικὴ. Σὲ ἀνάλογο δημοσίευσμά της, τὸν Δεκέμβριο, ἡ ἐφημερίδα ὑποστήριξε ὅτι, παρὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ καὶ τὰ τραγικὰ ἐπακόλουθά της, οἱ πρόσφυγες πίστευαν ἀκόμα στὸν Ἑλληνα πολιτικὸ. Ἀφοῦ οἱ διάδοχοί του εἶχαν ἀποτύχει, ἦταν ὑποχρέωσή του νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἐμπιστοσύνη τόσων ἀνθρώπων γιὰ τὸ δράμα τῶν ὁποίων ἦταν συνυπεύθυνος.⁶⁴

Οἱ παραινέσεις τοῦ ὄργανου τῶν «ἀπόντων» ἐντάσσονταν σὲ ἓνα γενικότερο αἴτημα ἐπανόδου τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐνεργὸ πολιτικὴ. Ἀπὸ τότε ποῦ εἶχε ἐπιστρέψει στὴν Ἑλλάδα, εἶχε καταστῆ ἀποδέκτης παραπόνων ἀπὸ φιλελεύθερους πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς, δυσαρεστημένους ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματος. Ἄν καὶ δημοσίως ὁ ἴδιος εἶχε ἀποκλείσει αὐτὴ τὴν πιθανότητα, ἐντούτοις ἔστειλε συχνὰ ἐπιστολὲς στὸν ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ ἀρχηγὸ τοῦ Κόμματος Προοδευτικῶν

63. Οἱ δραστηριότητες ὀργανώσεων καὶ σωματείων ὅπως αὐτὰ ποῦ ἱδρύνουν οἱ «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες δὲν ἀποτελοῦν μόνον ἐλληνικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ἀνήκουν σὲ μιὰ γενικότερη πολιτικὴ τάση ποῦ ἀπαντᾷ στὴ μεταπολεμικὴ Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη ὡς συνέπεια τῆς διάλυσης τῶν πολυεθνικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τῆς συγκρότησης νέων ἐθνικῶν κρατῶν μὲ ἐντελῶς καινούρια σύνορα. Βλ. Brubaker, *ὁ.π.*, σ. 132, 158-159, 165.

64. *Κωνσταντινούπολις* (4 Δεκεμβρίου 1927).

Φιλελευθέρων (ΚΠΦ) Γεώργιο Καφαντάρη, παρέχοντάς του συμβουλές και εκφράζοντας τις αντιρρήσεις του για την πολιτική τής κυβέρνησης.⁶⁵

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1928, μιὰ ομάδα προσφύγων βουλευτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης διαφωνοῦσαν μὲ τὶς κυβερνητικὲς ἐπιλογὲς ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ ἐκκρεμῆ προσφυγικὰ ζητήματα, ἀποσχίστηκαν ἀπὸ τὸ ΚΠΦ καὶ σχημάτισαν τὴν «Ἀνεξάρτητον Φιλελευθέρων Κοινοβουλευτικὴν Ὀμάδα». Ἐνα μῆνα ἀργότερα, τρεῖς βουλευτὲς τῆς, οἱ Ἀλέξανδρος Βουτυρᾶς, Λεωνίδας Ἰασωνίδης καὶ Ἐμμανουὴλ Ἐμμανουηλίδης, ἐπισκέφθηκαν τὸν Βενιζέλο καὶ συζήτησαν μαζί του τὸ ἐνδεχόμενο ἐνεργῆς ἀνάμιξης του στὴν πολιτικὴ.⁶⁶ Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ Βενιζέλος ἐπανάλαβε τὴν ἀπόφασή του νὰ ἀπέχει καὶ τοὺς συμβούλευσε νὰ μὴν ἐπιδιώξουν τὴν ἀνατροπὴ τῆς κυβέρνησης, ἐπειδὴ δὴ ἦταν ἀδύνατο νὰ συγκροτηθεῖ νέα ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα Βουλὴ.⁶⁷

Ἡ *Κωνσταντινούπολις* σχολίασε τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βενιζέλου σὲ μακροσκελὲς ἄρθρο τῆς, τὸ ὁποῖο φανέρωνε μιὰ αὐξανόμενη τάση ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες νὰ ἀναζητήσουν πλέον λύσεις γιὰ τὰ ζητήματα ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν μέσα ἀπὸ διαφορετικοὺς πολιτικοὺς χώρους, ἀπόρροια τῆς ἀπογοήτευσής τους γιὰ τὸν τρόπο ποὺ τοὺς εἶχε ἀντιμετωπίσει τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Συγκεκριμένα, ἡ ἐφημερίδα κατέκρινε τοὺς διαδόχους τοῦ Βενιζέλου ὅτι, ἀσκώντας μιὰ μικροπολιτικὴ φροῦδων ὑποσχέσεων καὶ πολιτικῶν ἐκμεταλλεύσεων καὶ ἀγνοώντας πλήρως τὰ προβλήματα τῶν προσφύγων, ἀποδείχτηκαν ἀνάξιοι συνεχιστὲς τοῦ ἔργου του. Τονίζοντας τὸν κίνδυνον νὰ μετατραποῦν οἱ πρόσφυγες σὲ «πρόβατα ἀπολωλότα διὰ τὴν παράταξιν», τὸ ἄρθρο προέβαλε ὡς μοναδικὴ διέξοδον τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ «Ἀρχηγοῦ», στὸν ὁποῖο εἶχε ἐναποθέσει τὶς ἐλπίδες του ὁ «μεταφυτευθεὶς ἐδῶ ἐκ Τουρκίας ἑλληνικὸς πληθυσμός».⁶⁸

Ὅπως ἦταν φυσικὸ, ἡ μεταστrophὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἡ ἀπόφασιν ἐπανόδου του στὴν πολιτικὴ τὸν Μάιο τοῦ 1928 χαροποίησαν ἰδιαιτέρως τοὺς ἀφοσιωμένους ὑποστηρικτὲς του.⁶⁹ Στὶς 27 Μαΐου, ἡ *Κωνσταντινούπολις*

65. Νικόλαος Οἰκονόμου, «Ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριον τοῦ 1926 ὡς τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1935. Ἐσωτερικὲς πολιτικὲς ἐξελίξεις», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. ΙΕ', σ. 310.

66. Οἱ Βουτυρᾶς καὶ Ἰασωνίδης εἶχαν διατελέσει ἡγετικὰ στελέχη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης (βλ. ἐδῶ, σμ. 25).

67. *Κωνσταντινούπολις* (19 Φεβρουαρίου 1928, 11 Μαρτίου 1928).

68. *Κωνσταντινούπολις* (1 Ἀπριλίου 1928).

69. Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 310-311.

αναφέρθηκε στα προβλήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της απουσίας του και εξέφρασε την ελπίδα ότι αυτή τη φορά ο Βενιζέλος θα διόρθωνε τα λάθη του παρελθόντος. Τò κύριο ἄρθρο της ἔκλεινε με μιὰ δήλωση που ἔμπεριεχε ἔντονα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλυστροτισμοῦ, ἀποκαλύπτοντας –τελικὰ– τὴν εὐρύτητα τοῦ ρόλου που εἶχαν ἀναλάβει οἱ «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες ὡς ἕνας ἐξόριστος πόλος ἐξουσίας γιὰ τὴ μειονότητα:

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὅλος δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ ἀνεχθῆ ἐπιπλέον τὰς τουρκικὰς ταύτας παρασπονδίας. Ἐννοεῖ τὸ Πατριαρχεῖον μας νὰ ἴσταιται ἐν Φαναρίῳ ὡς σεβαστὴ θρησκευτικὴ μας ἀρχή. Ἐννοεῖ καὶ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπολειφθέντας ἀδελφούς μας νὰ παραμένουν ἐλεύθεροι ἐν τῇ κοινοτικῇ, ἔθνικῇ καὶ οικονομικῇ των ζωῇ. Τὴν ἀξίωσιν δὲ ταύτην ἐντονώτερον διατυποῦσιν οἱ πρόσφυγες, ὡς ἔχοντες ἴσως ζωηροτέραν τὴν διαίσθησιν τῆς σημασίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. [...] Δὲν θέλουν νὰ ξεχάσουν ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος ἦτο καὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐκεῖνος τῶν πολιτικῶν ὅστις πλειότερον ἴσως τῶν ἄλλων ξεῦρει «τὸ στρατὶ που πάγει ἴσια στὴν Ἀγιοσοφιά».⁷⁰

Ὁ Βενιζέλος, ὅμως, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς του ἐκστρατείας ἀπέφυγε τὴ χρῆση φιλοπολεμικῆς ρητορικῆς καὶ φαινόταν νὰ προωθεῖ τὴν ἰδέα μιᾶς συμφωνίας φιλίας καὶ συνεργασίας μετὰ τὴν Τουρκία.⁷¹ Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1928, ἀπευθυνόμενος σὲ ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ Θρακιωτῶν προσφύγων, δήλωσε:⁷²

Ἔχω ἐπιφυλάξεις ὅσον ἀφορᾷ ἐν σημείον τῶν εὐχῶν σας. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μου δὲν θὰ γίνῃ πόλεμος. Εὐχηθῆτε ἀποθάνω ἵνα ἐπὶ τοῦ διαδόχου μου ἐκπληρώσετε τὰς εὐχὰς σας. [...] Οὐδέποτε εἶχα τὸν πόλεμον ὡς πολιτικὴ μου. Ἦναγκάσθην νὰ ἐκπληρώσω τὸ καθῆκον τοῦ κράτους ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ὑποδούλων, ὅταν ὑπῆρχαν πληθυσμοὶ ὑπὸ τὸν ζυγόν. Διὰ τοῦτον προέβην καὶ εἰς θυσίας. Ἦδη ἐπιβάλλεται νὰ ὀργανωθῶμεν εἰς τὸ ὑπάρχον κράτος, ἵνα δημιουργήσωμεν τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Δὲν συμφωνῶ ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι μικρά. [...] Τὰ σημερινὰ σύνορά μας, τὰ μέχρις Ἐβρου εἶναι ἀρκετὰ.

Γιὰ τὸν Ἑλληνα πολιτικὸ ὁ ἑλληνικὸς ἀλυστροτισμὸς ἀνήκε στὸ παρελθόν. Ἡ πολιτικὴ του προσανατολιζόταν πλέον στὴ διασφάλιση τῆς ἐδαφικῆς

70. *Κωνσταντινούπολις* (27 Μαΐου 1928).

71. Ἰφιγένεια Ἀναστασιάδου, «Ὁ Βενιζέλος καὶ τὸ Ἑλληνοτουρκικὸ Σύμφωνο Φιλίας τοῦ 1930», στὸ Ὀδυσσεὺς Δημητρακόπουλος / Θάναος Βερέμης (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, σ. 314· *Κωνσταντινούπολις* (10 Ἰουνίου 1928).

72. *Κωνσταντινούπολις* (29 Ἰουλίου 1928).

ἀκεραιότητας καὶ τῶν συνόρων τῆς χώρας ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀπειλές. Αὐτὸ δὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μέσω τῆς ὑπογραφῆς συμφωνιῶν μὲ τὰ γειτονικὰ κράτη, οἱ ὁποῖες δὰ ἐπέτρεπαν στὴ χώρα νὰ ἀνασυγκροτηθεῖ μέσα σὲ κλίμα εἰρήνης καὶ σταθερότητας.⁷³

Οἱ «ἀπόντες» ἔδειξαν ἀπρόθυμοι νὰ ἀποδεχτοῦν τὶς νέες ἀπόψεις τοῦ πολιτικοῦ τους εἰδώλου. Ἡ *Κωνσταντινούπολις* ἐξέφρασε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὅσο φιλειρηνικὲς καὶ νὰ ἦταν οἱ προθέσεις του, δὰ ἐρχόταν ἡ μέρα ποὺ δὰ κατανοοῦσε ὅτι ὀριστικὴ εἰρήνη μὲ τοὺς Τούρκους δὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μέσω ἑνὸς πολέμου.⁷⁴ Πάντως, παρὰ τὶς ὁποῖες ἀμφιβολίες τους, στήριξαν τὸν Βενιζέλο καθ' ὅλη τὴν προεκλογικὴ ἐκστρατεία, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ σύνθημα «Σεῖς δὲν δὰ ψηφίσετε ἄτομα. Θὰ ψηφίσετε Βενιζέλο» (εἰκ. 10-11).⁷⁵ Οἱ ἐκλογὲς τῆς 20ῆς Αὐγούστου 1928 ἀπέτελεσαν θρίαμβο γιὰ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, τὸ ὁποῖο ἔλαβε 178 ἔδρες καὶ ἠγήθηκε συνασπισμοῦ μὲ πλειοψηφία 223 ἀπὸ 250 ἔδρες στὸ Κοινοβούλιο.⁷⁶ Ἀνάμεσα στοὺς 49 πρόσφυγες ποὺ ἐξελέγησαν βουλευτὲς συγκαταλέγονταν καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες Φιλελεύθεροι Ἀλέξανδρος Βουτυρᾶς, Ἀλέξανδρος Παππᾶς, Φραγκίσκος Σαράντης καὶ Βασίλειος Παπαδόπουλος (εἰκ. 12-14).⁷⁷

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ὁ Βενιζέλος, πιστὸς στὴ νέα του πολιτικὴ γραμμῇ, ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν ὑπογραφή συμφώνου φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὴν γείτονα χώρα ἀποστέλλοντας ἐπιστολὴν στὸν ὁμόλογό του Ἰσμέτ Ἰνονοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποδέχτηκε τὴν πρόσκληση γιὰ ἔναρξη συνομιλιῶν.⁷⁸ Τὸ σῶμα τῶν προσφύγων καὶ ἰδιαίτερα οἱ «ἀπόντες» ἀντιμετώπισαν ἀρνητικὰ τὴν προσπάθεια ἐπαναπροσέγγισης τῶν δύο χωρῶν. Σὲ σειρὰ ἄρθρων τῆς ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1928 μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1929 ἡ *Κωνσταντινούπολις* ἐξέφρασε τὶς ἐπιφυλάξεις τῆς γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαπραγματεύσεων. Ἀψηφώντας τὶς δημόσιες δηλώσεις τοῦ Βενιζέλου γιὰ

73. Αναστασιάδου, ὁ.π., σ. 390-393· Κωνσταντῖνος Σβολόπουλος, «Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν Ἑλλάδας καὶ Τουρκίας», στὸ τοῦ ἴδιου (ἐπιμ.), *Ἐλευθέριος Βενιζέλος, 12 Μελετήματα*, Ἀθήνα 1999, σ. 123.

74. *Κωνσταντινούπολις* (29 Ἰουλίου 1928).

75. *Κωνσταντινούπολις* (8 Ἰουλίου 1928, 22 Ἰουλίου 1928, 12 Αὐγούστου 1928, 19 Αὐγούστου 1928).

76. Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 313· Αναστασιάδου, ὁ.π., σ. 314.

77. *Κωνσταντινούπολις* (2 Σεπτεμβρίου 1928)· Alexandris, ὁ.π., σ. 178· *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Παππᾶς Ἀλέξανδρος».

78. Alexandris, ὁ.π., σ. 175.

ειρηνική επίλυση των έκκρεμων ζητημάτων των έλληνοτουρκικών σχέσεων, ή εφημερίδα συνέχισε τη φιλοπόλεμη προπαγάνδα της έναντι στην Τουρκία.⁷⁹

Όπως προκύπτει από τα σχετικά δημοσιεύματα, ο κύριος φόβος των «άπόντων» ήταν ότι θα θυσιαστούν τα δικαιώματά τους στο βωμό της επιδιωκόμενης έλληνοτουρκικής φιλίας. Ός εκ τούτου, την άνοιξη του 1929, τα τέσσερα κυριότερα σωματεία των Κωνσταντινουπολιτών άποφάσισαν να συνεργαστούν και να υιοθετήσουν κοινή στάση απέναντι στις ενέργειες της κυβέρνησης Βενιζέλου.⁸⁰ Από την άρχή, όμως, προέκυψαν δύο τάσεις στο έσωτερικό της ήγεσίας τους. Η πρώτη, εκπροσωπούμενη κυρίως από τον πρόεδρο του Συνδέσμου Κτηματιών Κωνσταντινουπολιτών Θησέα Παπαδόπουλο, προέκρινε μιá εφεκτική πολιτική συνεργασίας με την κυβέρνηση.⁸¹ Η δεύτερη, θεωρώντας ότι για χρόνια καταπατούνταν τα άπαράγραπτα και κατοχυρωμένα δικαιώματα των Κωνσταντινουπολιτών, πρότεινε την άσκηση μεγαλύτερης πίεσης στα άρμόδια ύπουργεία με σκοπό την ίκανοποίηση των χρόνιων αίτημάτων των «άπόντων». Κύριος εκφραστής της άποψης αυτής ήταν ο πρόεδρος του Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτών Γεώργιος Τζιώτης, ο όποιος έτυχε της ύποστήριξης της Κωνσταντινουπόλεως που εξέδιδε ο φίλος και συνεργάτης του στην ΕΕΑΚ Κωνσταντίνος Μακρίδης.⁸² Σύμφωνα με τó κεντρικό άρθρο της 24ης Μαρτίου 1929:

[Οί Κωνσταντινουπολίται] έπρεπε να είχαν κατανοήσει ότι ζώμεν εις μιάν χώραν όπου άκούεται μόνον ó φωνάξων και όπου ó σιγών δάπτεται. Όπου γίνεται

79. Κωνσταντινούπολις (2 Σεπτεμβρίου 1928, 7 Οκτωβρίου 1928, 28 Οκτωβρίου 1928, 23 Δεκεμβρίου 1928, 10 Φεβρουαρίου 1929, 10 Μαρτίου 1929, 17 Μαρτίου 1929). Οί άκραίως θέσεις της εφημερίδας προκάλεσαν τα άρνητικά σχόλια του τουρκικού Τύπου, ο όποιος, άποκαλώντας την άπαξιωτικά «όργανον των εκ Κωνσταντινουπόλεως φυγάδων ρωμηών», την κατηγορήσε για συστηματική αντίδραση στις προσπάθειες εξεύρεσης λύσης των έλληνοτουρκικών διαφορών. Βλ. Κωνσταντινούπολις (18 Νοεμβρίου 1928).

80. Αυτά τα τέσσερα σωματεία ήταν ή Γενική Ένωση Κωνσταντινουπολιτών, ο Σύνδεσμος Κτηματιών Κωνσταντινουπολιτών, ο Σύνδεσμος Κωνσταντινουπολιτών και ο Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών Καλλιθέας, τα όποια τελοϋσαν υπό την προεδρία των Π. Κωνσταντινίδη, Θ. Παπαδόπουλου, Γ. Τζιώτη και Ν. Λεωνιάδη αντίστοιχως. Βλ. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

81. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

82. Στο ίδιο.

δεκτός υπό τών ύπουργών ουχί ὁ κρούων εὐγενῶς τὴν θύραν ἀλλ' ὁ εἰσηθῶν ἀπὸ τοῦ παραθύρου. [...] Ἄς κινήθουν λοιπὸν τὰ σωματεία των, ἄς φωνάξουν, ἄς διαμαρτυρηθῶν, ἄς κινητοποιήσουν τοὺς ἐνδιαφερομένους, διότι ἄλλως δὲν ἔχουν νὰ ἐλπίζουν τίποτε. [...] Ἐὰν καὶ τὴν φορὰν ταύτην μᾶς καθηλώσῃ ἐν τῇ ἀπραξίᾳ ἡ μεγάλη σωφροσύνη, ἡ μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα καὶ ὁ μέγας σεβασμὸς πρὸς τοὺς διαχειριζομένους τὰ ζητήματά μας, μεθαύριον δὲ εὐρεθῶμεν πρὸ μεγάλης καταστροφῆς, πρὸ μεγάλης δυστυχίας καὶ πρὸ μεγάλης πείνης.⁸³

Τὸ γενικότερο ἀρνητικὸ κλίμα ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ σὲ θάρος τῆς κυβερνητικῆς παράταξης ἀπὸ τίς φῆμες περὶ συμφητισμοῦ τῶν περιουσιῶν τῶν ἀνταλλαξίμων καὶ μὴ ἀπόδοσης ἀποζημιώσεων στοὺς φυγάδες μὴ ἀνταλλάξιμους Κωνσταντινουπολίτες μετέτρεψε τίς γερουσιακὲς ἐκλογὲς τοῦ Ἀπριλίου 1929 σὲ κρίσιμη δοκιμασία γιὰ τὸν Βενιζέλο. Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς φοβόταν ὅτι ἡ δυσαρέσκεια τῶν προσφύγων δὲ εἶχε σοβαρὸ ἀντίκτυπο στὸ ἐκλογικὸ ἀποτέλεσμα καὶ δὲ ὑποχρέωνε τὴν κυβέρνησή του σὲ παραίτηση. Εἰδικὰ ἡ προσφυγικὴ ὁμάδα «Παμπροσφυγικὴ Ὅργανωση Ἀμύνης Δικαιούχων Ἀνταλλαξίμων» παρακινοῦσε τοὺς πρόσφυγες ψηφοφόρους νὰ ἀπέχουν. Ὑπὸ τὴν πίεση μιᾶς πιθανῆς ἤττας ὁ Βενιζέλος ὑποχρεώθηκε νὰ ἀπευθύνει ἀνοικτὴ ἐπιτολὴ πρὸς τοὺς πρόσφυγες μέσω τοῦ Τύπου, καθὼς καὶ νὰ τοὺς μιλήσει σὲ συγκέντρωση στὸν Πειραιᾶ ὑποστηρίζοντας ὅτι καμιὰ ἄλλη κυβέρνησις δὲν δὲ μποροῦσε νὰ τοὺς προσφέρει περισσότερα.⁸⁴

Ἡ Κωνσταντινούπολις, παρὰ τὴ στήριξή της στὴν ἔντονα διεκδικητικὴ τάση ποὺ ἐκπροσωποῦσε ὁ Τζιώτης, ἀντιμετώπισε τὸ δέμα μὲ διπλωματικὸ τρόπο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐφημερίδα, οἱ πρόσφυγες μπορεῖ νὰ διαφωνοῦσαν μὲ τὸν Βενιζέλο σχετικὰ μὲ τὰ ἐκκρεμῆ ζητήματα ποὺ τοὺς ἀφοροῦσαν, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σήμαινε ὅτι δὲ διέκοπταν τοὺς δεσμούς τους μὲ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Χαρακτηρίζοντας «ἐνδοικογενειακὴ» ὑπόθεσις τίς διαφορὲς τους μὲ τὸν Βενιζέλο, τόνιζαν ὅτι οἱ πρόσφυγες διατηροῦσαν ἀκέραιη τὴν ἐμπιστοσύνη τους πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸ ὡς «παλαιοὶ καὶ πιστοὶ φίλοι τῶν δύσκολων ἐποχῶν». Ἀφῆναν, ὅμως, παράλληλα ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενον περαιτέρω ἀντίστασις στὴν πολιτικὴ τῆς κυβέρνησις, «ἐπιφυλασσόμενοι νὰ λύσωσι βραδύτερον τὰς ἐνδοκομματικὰς των διαφορὰς ἢ πείθοντες ἢ πειθόμενοι».⁸⁵ Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ὄργανο τῶν

83. Κωνσταντινούπολις (24 Μαρτίου 1929).

84. Ἀναστασιάδου, ὁ.π., σ. 322-323· Κωνσταντινούπολις (23 Δεκεμβρίου 1928).

85. Κωνσταντινούπολις (7 Ἀπριλίου 1929).

«ἀπόντων» ἔδωσε ψῆφο ἐμπιστοσύνης καὶ πίστωση χρόνου στὸν Βενιζέλο. Πέρα ἀπὸ τὴν προφανῆ προσπάθεια τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* νὰ ἀποτρέψει τὴν πολιτικὴ ἐκμετάλλευση τῆς ἀντίδρασης τοῦ προσφυγικοῦ κόσμου ἀπὸ τοὺς ἀντιβενιζελικούς, ὑπῆρχε ἕνας ἐπιπλέον λόγος πίσω ἀπὸ τὴ δημόσια στήριξή της στὴ βενιζελικὴ παράταξη. Ἀνάμεσα στοὺς ὑποψήφιους γερουσιαστὲς συγκαταλεγόταν ὁ Κωνσταντῖνος Σπανούδης, μέλος τοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτῶν καὶ μία ἀπὸ τὶς πιὸ δημοφιλεῖς καὶ ἰσχυρὲς προσωπικότητες τῶν «ἀπόντων» (εἰκ. 15).⁸⁶

Παρὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ κυβερνητικοῦ σχηματισμοῦ στὶς γερουσιακὲς ἐκλογές,⁸⁷ ἡ ριζοσπαστικὴ πτέρυγα τῶν «ἀπόντων» ἔμεινε σταθερὴ στὴ λογικὴ τοῦ συνθήματος «*πειθοντες ἢ πειθόμενοι*». Ἡ ἐπιμονή τους εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ συγκέντρωση τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν στὶς 25 Μαΐου 1929 στὸ θέατρο Κοτοπούλη, ὅπου οἱ πρόεδροι καὶ τὰ συμβούλια τῶν σωματείων ἐξουσιοδοτήθηκαν νὰ ἀναλάβουν τὴ διαχείριση τοῦ ζητήματος τῶν ἀποζημιώσεων. Σὲ ὅλες, ὅμως, τὶς συνεδριάσεις ποὺ ἀκολούθησαν ὁ ἐκπρόσωπος τῆς μετριοπαδοῦς τάσης Θ. Παπαδόπουλος τόνιζε συνεχῶς τὴν ἀγαθὴ πρόθεση τῆς κυβέρνησης Βενιζέλου ἀπέναντι στοὺς «ἀπόντες» Κωνσταντινουπολίτες καὶ ἰσχυριζόταν ὅτι στὸ ἄμεσο μέλλον θὰ ἱκανοποιούνταν τόσο ὕλικά ὅσο καὶ ἠθικά, ὑπονοώντας τὴν ἐπιστροφή στὴ γενέτειρά τους. Παρὼν στὶς συναντήσεις τῶν σωματείων ἦταν καὶ ὁ Φ. Σαράντης, ποὺ χειριζόταν τὸ θέμα τῶν ἀποζημιώσεων γιὰ λογαριασμὸ τῆς κυβέρνησης. Ὁ Κωνσταντινουπολίτης βουλευτὴς ὑπερθεμάτιζε τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ Παπαδόπουλου καὶ τοὺς διαβεβαίωσε ὅτι μόνον ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου ἦταν σὲ θέση νὰ προσφέρει ἱκανοποιητικὴ λύση στὰ προβλήματά τους. Μὲ ἐξαίρεση τὸν Τζιώτη, ποὺ συνέχιζε νὰ προβάλλει ἀντιρρήσεις, τὰ ὑπόλοιπα σωματεῖα συμμορφώθηκαν μὲ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς συμβουλὲς τῶν Σαράντη καὶ Παπαδόπουλου.⁸⁸

86. Ἐκτὸς ἀπὸ μέλος τοῦ Συνδέσμου Κωνσταντινουπολιτῶν ὁ Σπανούδης διατελοῦσε τὴν ἴδια ἐποχὴ πρόεδρος τῆς ποδοσφαιρικῆς ὁμάδας ΑΕΚ καὶ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συνδέσμου Ἑλληνικῶν Γυμναστικῶν Ἀθλητικῶν Σωματείων. Βλ. ΙΑΥΕ 1929, Β37: Ἐπιτροπὴ Κωνσταντινουπολιτῶν πρὸς Α. Καραπάνο, 5 Δεκεμβρίου 1928· *Νεώτερον Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν*, λ. «Σπανούδης Κωνσταντῖνος»· *Κωνσταντινούπολις* (21 Ἀπριλίου 1929).

87. Τελικὰ στὶς ἐκλογὲς τῆς 21ης Ἀπριλίου 1929 τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων πῆρε ποσοστὸ 54, 85% καὶ κατέλαβε 72 ἔδρες σὲ σύνολο 92 ἐδρῶν. Βλ. Ἀναστασιάδου, ὅ.π., σ. 323-324.

88. *Κωνσταντινούπολις* (18 Δεκεμβρίου 1932).

Ἐὰν καὶ σὲ ποῖο βαθμῷ ἡ ὑποψηφιότητα τοῦ Σπανοῦδη καὶ ἡ ἐπιλογὴ τοῦ Σαράντη ὡς διαχειριστῆ τῶν ὑποθέσεων τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἀποφασίστηκαν σκοπίμως ἀπὸ τὸν Βενιζέλο γιὰ νὰ κατευνάσουν καὶ νὰ μετριάσουν τὴν ἀντίδραση τῶν «ἀπόντων» δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ. Μιὰ τέτοια ὑπόθεση, πάντως, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλειστεῖ.⁸⁹ Ὁ Ἕλληνας πρωθυπουργὸς δὲν μπορούσε νὰ ἀγνοήσει τὸ γεγονός ὅτι οἱ «ἀπόντες» ἀποτελοῦσαν μιὰ ἰσχυρὴ ὁμάδα ἐπιρροῆς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν περίοδο 1923-1928 εἶχε συντελέσει μὲ τὶς διαμαρτυρίες τῆς στῆν ἀποτυχία κάθε ἀπόπειρας ἑλληνοτουρκικῆς προσέγγισης καὶ στῆ μὴ ἐπίτευξη ὀριστικῆς συμφωνίας μὲ τὴν Τουρκία. Συγχρόνως γνῶριζε ὅτι τὰ συμφέροντά τους δὴ χρησιμοποιοῦνταν ὡς διαπραγματευτικὰ ἐργαλεῖα στὶς συνομιλίες τῶν δύο χωρῶν στῆν Ἄγκυρα. Πράγματι, τὸν Μάιο τοῦ 1929, τὰ οὐδέτερα μέλη τῆς Μικτῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνταλλαγῆς Πληθυσμῶν, ποὺ λειτουργοῦσαν ὡς διαμεσολαθητὲς στῆν ὅλη διαδικασία, τοποθετήθηκαν ξεκάθαρα ὑπὲρ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν «ἀπόντων» στῆν Κωνσταντινούπολη. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν μπορούσαν νὰ ἐνεργήσουν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, διότι τὸ συγκεκριμένο ζήτημα εἶχε ἔνταχθεῖ στὰ ἀνταλλάγματα τῆς ὑπὸ διαμόρφωση συνθήκης.⁹⁰

Ἀπὸ πληθῶρα ἄρθρων τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* καθίσταται φανερὸ ὅτι ὅσο σημειωνόταν πρόοδος στὶς διαπραγματεύσεις ἡ δυσἀρέσκεια τῆς ὁμάδας τῶν «ἀπόντων» ποὺ ἀντιδρούσε στῆν πολιτικὴ Βενιζέλου γινόταν μεγαλύτερη (εἰκ. 16). Εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀντιλαμβάνονται ὅτι οἱ διακηρύξεις τοῦ Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ δὲν ἦταν ἀπλὲς ἐνδείξεις καλῆς θέλησης, ἀλλὰ οὐσιαστικοὶ πολιτικοὶ στόχοι.⁹¹ Ἡ *Μεγάλῃ Ἰδέᾳ* παρέμενε ζωντανὴ γιὰ τοὺς «ἀπόντες». Ἦταν, ὅμως, προφανὲς ὅτι ὁ Βενιζέλος, μέχρι τότε «σωτήρας τῆς φυλῆς», τὴν εἶχε ἐγκαταλείψει.⁹²

89. Ἡ ἀνάθεση τῶν προσφυγικῶν ὑποθέσεων σὲ πρόσφυγες βουλευτὲς ἀποτελοῦσε πάγια τακτικὴ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐντασσόταν στῆν πολιτικὴ διατήρησης τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων στὰ δίκτυα ἐκπροσώπησης τῶν προσφύγων, καθὼς καὶ στῆν προσπάθεια μονοπώλησης τῆς προσφυγικῆς ψήφου. Βλ. Ioannis D. Stefanidis, «Reconstructing Greece as a European State: Venizelos' Last Premiership, 1928-1932», σὺν Paschalis M. Kitromilides (ἐπιμ.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Ἐδιμβούργο 2006, σ. 210-211.

90. Ladas, *ὁ.π.*, σ. 564.

91. *Κωνσταντινούπολις* (19 Μαΐου 1929, 9 Ἰουνίου 1929, 16 Ἰουνίου 1929, 23 Ἰουνίου 1929, 14 Ἰουλίου 1929, 21 Ἰουλίου 1929, 28 Ἰουλίου 1929, 11 Αὐγούστου 1929, 25 Αὐγούστου 1929, 1 Σεπτεμβρίου 1929).

92. *Κωνσταντινούπολις* (12 Μαΐου 1929).

Ἐὰν ὁμως πραγματικῶς φρονῆ ὁ κ. Βενιζέλος ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δύναται νὰ ζήσῃ καὶ δύναται νὰ εὐημερήσῃ χωρὶς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ τουλάχιστον χωρὶς τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀνακτήσεώς της, ἄς μᾶς ἐπιτραπῆ νὰ μὴ μᾶς ἔχῃ σύμφωνους. [...] Εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις!! Εἶναι τὸ χάσμα τῶν Ἑλλήνων, εἶναι τὸ ὄνειρόν μας, εἶναι ἡ Ἄγκυρα σωτηρίας καὶ ὑπάρξεως τῆς φυλῆς μας, καὶ ὡς φυλῆς καὶ ὡς κράτους.

Πλέον ἡ ἐφημερίδα κατέκρινε τὸν Βενιζέλο μέχρι τοῦ σημείου νὰ τὸν ἀποκηρύξει ὡς «εὐεργέτη τῶν Τούρκων». Σύμφωνα μετὰ τὸ ἄρθρο ποῦ ἔφερε τὸν παραπάνω τίτλο:

Ὅρισμένους οἱ Τοῦρκοι, ἐὰν καὶ ἔχῃ αἰσθήματος εὐγνωμοσύνης ἐνέκλειον ἐν τῇ καρδίᾳ των, δὲ ὄφειλον νὰ ἐγείρουν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ Βύζαντος, παραπλευρῶς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ καὶ τὸν ἀνδριάντα τοῦ κ. Βενιζέλου. [...] Ἄλλ' αὐτὰ ἔχει ὁ κατήφορος, ὅταν τὸν πάρῃ κανεῖς, καὶ δὲν θέλει πλέον νὰ σταματήσῃ.⁹³

Ὁ Βενιζέλος, ὁμως, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ ὀλοκληρώσει αὐτὴ τὴ συμφωνία. Ὡς ἐκ τούτου, στὶς 10 Ἰουνίου 1930, ὑπογράφηκε στὴν Ἄγκυρα μεταξὺ τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Τεφῆκ Ρουστοῦ Ἀράς καὶ τοῦ Ἑλληνα πρέσβη Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη ἡ «Σύμβασις περὶ ὀριστικῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν ζητημάτων τῶν προκυπτόντων ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς συνθήκης Λωζάννης καὶ τῆς συμφωνίας Ἀθηνῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν».⁹⁴ Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς φυγάδες, ἡ συμφωνία ὄριζε ὅτι ὅλοι οἱ μὴ ἀνταλλάξιμοι Ρωμιοὶ ποῦ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ διαβατήρια τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας ἀναγνωρίζονταν ὡς «ἐγκατεστημένοι» (établis). Ἀπὸ αὐτοὺς ἐξαιροῦνταν ὅσοι τὴν παρούσα στιγμή ἦταν «ἀπόντες» καὶ εἶχαν φύγει χωρὶς τουρκικὰ διαβατήρια. Τὰ ἄτομα αὐτῆς τῆς κατηγορίας στεροῦνταν τοῦ δικαιώματος ἐπιστροφῆς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἔχαναν τὴν τουρκικὴ ὑπηκοότητα, ἀποκτώντας αὐτομάτως τὴν ἐλληνική.⁹⁵ Τὸ ποσὸ τῶν £50,000 δὲ δινόταν ὡς ἀποζημίωση στοὺς «ἀπόντες» Ρωμίους

93. *Κωνσταντινούπολις* (30 Ἰουνίου 1929).

94. *Ἀναστασιάδου*, ὁ.π., σ. 346.

95. *Ἐφημερίς τῆς Κυβερνήσεως* 226, 3 Ἰουλίου 1930. Τὸ πλήρες κείμενο τῶν σχετικῶν ἄρθρων εἶχε ὡς ἐξῆς:

Ἄρθρον 10: Ἡ Τουρκία ἀναγνωρίζει τὴν ιδιότητα τοῦ ἐγκατεστημένου εἰς πάντας τοὺς Ἑλληνας ὀρθοδόξους Τούρκους ὑπηκόους παρόντας νῦν ἐν τῇ περιφέρειᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ ἐξηρημένη τῆς ἀνταλλαγῆς, οἰαδήποτε καὶ ἂν ᾖ ἡ ἡμερομηνία τῆς ἀφίξεως αὐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ οἰοσδήποτε ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτῶν. Ἡ αὐτὴ ιδιότης τοῦ «ἐγκατεστημένου» ἀναγνωρίζεται εἰς τοὺς μὴ

γὰ τὶς περιουσίες ποὺ εἶχαν δημεύσει οἱ τουρκικὲς ἀρχές. Τὴν εὐθύνη τῆς καταβολῆς τοῦ ποσοῦ δὴ μοιράζονταν ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις.⁹⁶ Τὴν παραμονὴ τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης οἱ «ἀπόντες» πραγματοποιήσαν διαδήλωση διαμαρτυρίας, ἀλλὰ ἦταν πλέον ἀργά.⁹⁷ Παρὰ τὶς ἔντονες ἀντιδράσεις ἐναντία στοὺς ὄρους τοῦ συμφώνου, οἱ πρόσφυγες βουλευτὲς ποὺ ἀνήκαν στὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων τὸ ὑπερψήφισαν παραμένοντας πιστοὶ στὴ γραμμὴ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς παράταξης.⁹⁸

Οἱ προβλέψεις τῶν Τζιώτη καὶ Μακρίδη ὅτι ἡ πειθίγναι στάση τῆς πλειοψηφίας τῶν σωματείων θὰ εἶχε ἀρνητικὰ ἐπακόλουθα γιὰ τοὺς «ἀπόντες» δὲν ἄρρησαν νὰ ἐπαληθευτοῦν. Δύο χρόνια μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ συμφώνου, ὁ Σαράντης ἀπέστειλε ἐπιστολὴ στὸν Βενιζέλο ζητώντας του νὰ ἐπέμβει προσωπικὰ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν νομικῶν κωλυμάτων ποὺ σχετίζονταν μὲ τὴν καταβολὴ ἀποζημιώσεων σὲ 4.000 Κωνσταντινουπολίτες, οἱ ὅποιοι εἶχαν περιέλθει «εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν». Τὸ ὕφος τῆς ἐπιστολῆς φανέρωνε τὸ μέγεθος τοῦ προβλήματος:⁹⁹

Ἵμετε, Κύριε Πρόεδρε, ἐλύσατε, ὡς ἕτερον Γόρδιον δεσμόν, τὸ ἄλυτον ζήτημα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν. Σὰς εὐγνωμονοῦν καὶ παρακαλοῦν δι' ἐμοῦ ὅπως μὴ ἐπιτρέψητε νὰ χρονίσουν καὶ πάλιν τὰ ζητήματά των.

ἀνταλλάξιμοι, οἵτινες ἀνεχώρησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίων ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας. [...]

Ἄρθρον 28: Στεροῦνται τοῦ δικαιώματος ἐπανάδου ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς παρουσίας Συμβάσεως οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι, Τούρκοι ὑπήκοοι μὴ ἀνταλλάξιμοι, ἀπόντες νῦν, ἐγκαταλείψαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν χωρὶς νὰ εἶναι ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίου ἐκδοθέντος ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας, ὡς ἐπίσης καὶ οἱ μουσουλμάνοι ὑπήκοοι Ἕλληνες μὴ ἀνταλλάξιμοι, ἀπόντες νῦν καὶ ἐγκαταλείψαντες τὴν Δυτ. Θράκην χωρὶς νὰ ὦσιν ἐφωδιασμένοι διὰ διαβατηρίων ἐκδοθέντων ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Αἱ δύο κυβερνήσεις δηλοῦσιν ὅτι ἀναγνωρίζουσιν ἀντιστοίχως τὴν Ἑλληνικὴν ὑπηκοότητα εἰς τοὺς Ἕλληνας Τούρκους ὑπηκόους Κωνσταντινουπόλεως, τοὺς ἐστερημένους τοῦ δικαιώματος ἐπανάδου συμφώνως τῇ προηγουμένη παραγράφῳ ὡς καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας δικαιοῦχος τῆς ΙΧ δηλώσεως, καὶ τὴν Τουρκικὴν ὑπηκοότητα εἰς τοὺς Μουσουλμάνους Ἕλληνας ὑπηκόους τῆς Δυτικῆς Θράκης τοὺς ἐστερημένους τοῦ δικαιώματος ἐπανάδου συμφώνως πρὸς τὴν προηγουμένην παράγραφον καὶ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους δικαιοῦχος τῆς ΙΧ δηλώσεως.

96. Ladas, *ὁ.π.*, σ. 582-583.

97. Alexandris, *ὁ.π.*, σ. 179.

98. Ἀναστασιάδου, *ὁ.π.*, σ. 327-329.

99. Ἀρχεῖο Ἐλευθερίου Βενιζέλου (ΑΕΒ), Μουσεῖο Μπενάκη 391/51: Φραγκίσκος Σαράντης πρὸς Ἐλευθέριο Βενιζέλο (6 Ἰουνίου 1932).

Ανάλογα διαβήματα πρὸς τὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸ καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Οικονομικῶν πραγματοποιήθηκαν τόσο ἀπὸ τὸν Σπανούδη ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ σωματεῖα τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν, χωρὶς κανένα ἀποτέλεσμα.¹⁰⁰ Ἰδιαίτερα μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν ἐξουσία τὸ 1933 καὶ τὴ συγκρότηση τῆς κυβερνήσεως Τσαλδάρη, οἱ νόμοι γιὰ τὴν ἀποζημίωση τῶν φυγάδων μὴ ἀνταλλάξιμων παρέμειναν κενὸ γράμμα ἐξαιτίας τῆς ταύτισης τῶν ἀτόμων αὐτῶν μὲ τὸ Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων.¹⁰¹ Τὸ πρωτοσέλιδο ἄρθρο τῆς *Κωνσταντινουπόλεως* στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1933 εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀδιέξοδης κατάστασης στὴν ὁποία εἶχαν ἐγκλωβιστεῖ.¹⁰²

Διότι εἰς χώραν ὅπου μαίνεται ἡ κομματικὴ κραιπάλη καὶ ὄργιᾳ ἡ ἐσχάτη ἐκμετάλλευσις, οἱ Κωνσταντινουπολίται ἐκρίθησαν ὑφ' ὄλων τῶν πολιτικῶν παρατάξεων ὡς κομματικῶς μὴ ἐκμεταλλεύσιμοι. [...] Διότι θεωρούμενοι φιλελεύθεροι ἐξεληφθησαν ταυτοχρόνως καὶ ὡς ἀνδράποδα, καὶ ὡς ταπεινὰ ὑποζύγια ἀνάξια πάσης προσοχῆς καὶ σχετικῆς μερίμνης. Καὶ διότι ὡς τοιοῦτοι, ἴσως, πάλιν ἐμπαίζονται ὑπὸ τῆς ἐνεστώσης Κυβερνήσεως κατὰ τρόπον ἀνάρμοστον δίχως οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη τῶν δύο πολιτικῶν παρατάξεων νὰ ἀναλογισθοῦν ποῖοι μεγάλου σκοποῦ διηκόλυε τὴν ἐξυπηρέτησιν ἡ ἐξίσου μεγάλη τῶν θυσίᾳ.

Τὸ Σύμφωνο τῆς Ἄγκυρας τοῦ 1930 διέψευσε ὀριστικὰ τὶς ἐλπίδες τῶν «ἀπόντων» γιὰ ἐπιστροφή στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀνάκτηση τῶν περιουσιῶν τους. Ἐπισήμως δὲν ἀποτελοῦσαν πλέον τμῆμα τῶν μὴ ἀνταλλάξιμων Κωνσταντινουπολιτῶν. Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψη τοῦ τὴν ἀπερίσκεπτη—στὰ ὄρια τοῦ τυχοδιωκτισμοῦ—πολιτικῆ τῆς φιλοβενιζελικῆς ἡγεσίας τοῦ ρωμαϊκοῦ μιλλέτ κατὰ τὰ ἔτη 1918-1922 καὶ ἰδιαίτερα τὸ κλίμα φανατισμοῦ ποὺ μεθοδικὰ καλλιέργησε στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπὲρ τοῦ Βενιζέλου καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἀλυτρωτικῆς πολιτικῆς, δὲν θὰ πρέπει νὰ προκαλεῖ ἀπορία τὸ γεγονός ὅτι ἡ Τουρκία ἀποδείχτηκε μέχρι τέλους ἀνυποχώρητη στὸ ζήτημα τοῦ ἐπαναπατισμοῦ τῶν φυγάδων.

Ἐξίσου σημαντικὴ εὐθύνη φέρουν οἱ Κωνσταντινουπολίτες Φιλελεύθεροι βουλευτὲς καὶ οἱ σύλλογοι τῶν «ἀπόντων» γιὰ τὴ μὴ ἀπόδοση ἀποζημιώσεων στοὺς μὴ ἀνταλλάξιμους δικαιοῦχους μετὰ τὸ 1923. Ἐπιφελοῦμενοι προσωπικὰ ἀπὸ τὴ στενὴ τους σχέση μὲ τὸν Βενιζέλο οἱ πρῶτοι καὶ καθοδηγούμενοι—πλὴν ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων—ἀπὸ τὴν τυφλὴ

100. *Κωνσταντινούπολις* (25 Δεκεμβρίου 1932, 28 Ἰανουαρίου 1933, 4 Μαρτίου 1933, 25 Μαρτίου 1933).

101. *Κωνσταντινούπολις* (8 Ἀπριλίου 1933, 14 Ὀκτωβρίου 1933, 27 Ὀκτωβρίου 1933).

102. *Κωνσταντινούπολις* (27 Ὀκτωβρίου 1933).

έμπιστοσύνη τους στον Έλληνα πολιτικό οί δεύτεροι, δὲν ἀντέδρασαν στὴν ἑλληνοτουρκικὴ συμφωνία τῆς Ἄγκυρας καὶ συνυπέγραψαν οὐσιαστικὰ τὴν ἀπεμπόληση τῶν ἀναγνωρισμένων ἀπὸ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης δικαιωμάτων τῶν ὁμογενῶν τους.

Ὁ Βενιζέλος ὑποστήριξε ὅτι ἂν ἡ Ἑλλάδα δὲν εἶχε ὑπογράψει τὸ ἑλληνοτουρκικὸ Σύμφωνο τοῦ 1930, ἡ ζωὴ τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ εἶχε παραμείνει στὴν Κωνσταντινούπολη θὰ εἶχε γίνεи ἀνυπόφορη.¹⁰³ Σύμφωνα μὲ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, τὰ δικαιώματα τῶν φυγάδων θυσιάστηκαν γιὰ νὰ προστατευθοῦν οἱ ἐκεῖ συμπατριῶτες τους. Στὴν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ «ἀπόντες» εἶχαν πληρώσει τὸ βαρὺ τίμημα τῆς ἀφοσίωσης τῆς ἡγεσίας τους σὲ ἓνα πολιτικὸ εἶδωλο.

Συγχρόνως, οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πολιτικῶν ἐπιλογῶν τῆς συγκεκριμένης ἡγετικῆς ομάδας στοὺς μὴ ἀνταλλάξιμους ποὺ ἔμειναν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀποδείχθηκαν ἐξαιρετικὰ ἐπιζήμιες. Ἡ ἑναπομείνασα ρωμαϊκὴ κοινότητα, ἀκέφαλη ὕστερα ἀπὸ τὴ φυγὴ τῶν Ἀμυνιτῶν ποὺ διαχειρίζονταν τὶς κοινοτικὲς ὑποθέσεις καὶ στιγματισμένη λόγω τῆς ἐκδηλῆς καὶ ἐκ τῶν ἄνω μεθοδευμένης ὑποστήριξῆς της στὴν ἑλληνικὴ μεγαλοϊδεατικὴ πολιτικὴ, κλήθηκε νὰ προσαρμοστεῖ στὶς νέες συνθήκες ποὺ διαμορφώθηκαν ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἐν μέσω ἑνὸς κλίματος δικαιολογημένης τουρκικῆς ἐχθρότητας καὶ καχυποψίας.

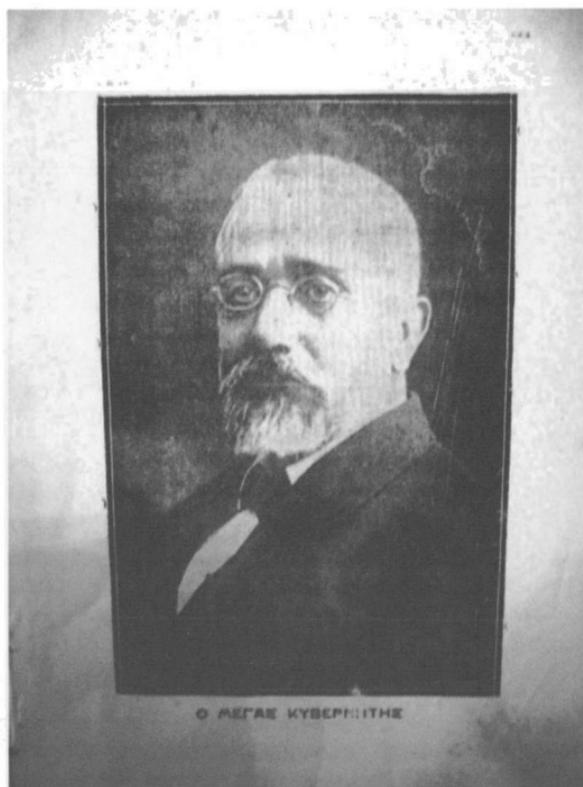
Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ Κωνσταντινουπολίτες ἐθνικιστὲς δὲν διαφέρουν καὶ τόσο ἀπὸ τὶς ἐλίτ ποὺ δροῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ἄλλων παραδοσιακῶν κοινοτήτων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅπως σημειώνει ὁ Παντελῆς Λέκκας:

Οἱ νεοφώτιστοι στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῶν τῶν κοινοτήτων, πρόχειρα κι ἐπιδερμικὰ προσηλυτισμένοι στὶς ξενόφερτες ιδέες καὶ τὸ δόγμα τοῦ ἐθνικισμοῦ, δὲν περιορίστηκαν στὴν θεωρητικὴ καὶ μόνον ἀμφισβίτηση τῆς παράδοσης, ἀλλὰ προέβησαν στὴν ἔμπρακτὴ ὑπὸ νόμωσὴ τῆς υἱοθετώντας νέες μορφὲς πολιτικῆς δράσης καὶ συμπεριφορᾶς – οἱ ὁποῖες συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ ὥστε νὰ παρασυρθοῦν τελικὰ στὸν ὄλεθρο αὐτὲς οἱ κοινότητες, οἱ οὕτως ἢ ἄλλως παιγνιδευμένες στὸ δίχτυ τοῦ διεθνοῦς συσχετισμοῦ δυνάμεων καὶ τοῦ κινισμοῦ τῆς ἐξουσίας.¹⁰⁴

103. Ἀναστασιάδου, ὀ.π., σ. 387.

104. Elie Kedourie, *Μειονότητες, Θρησκεία καὶ Πολιτικὴ. Δύο δοκίμια*, Ἀθήνα 2002, σ. 7.

Ἐν κατακλείδι, ἡ μὴ ἀναγνώριση τῆς νομικῆς ὑπόστασης τῆς ἑλληνορθόδοξης μειονότητας τῆς Κωνσταντινούπολης, οἱ κατὰ καιροὺς παρεμβάσεις τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας στὰ ζητήματα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οἱ δημεύσεις τῶν περιουσιῶν –ἐγκαταλελειμμένων καὶ μὴ–, τὰ Σεπτεμβριανὰ τοῦ 1955, οἱ ἀπαγορεύσεις καὶ οἱ ἀπελάσεις σὲ βάρος τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων, μποροῦν δυνάμει νὰ συσχετιστοῦν μὲ τὴ στερεότυπη τουρκικὴ θεώρηση τῶν Ρωμιῶν ὡς μιᾶς διαφορετικῆς, ἀποκλίνουσας πληθυσμιακῆς ομάδας ποὺ ἀποτελεῖ ἀπειλὴ γιὰ τὴ χώρα καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους, θεώρηση στὴν ὁποία συνέτεινε καθοριστικὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς κληροκολαϊκῆς ἡγεσίας τοῦ ἑλληνορθόδοξου μιλλὲτ κατὰ τὴν περίοδο 1918-1922.

1. Φωτογραφία του Έλευθερίου Βενιζέλου που άπαντά σε κωνσταντινουπολίτικα έντυπα της εποχής (*Εθνικόν Ημερολόγιον*, Κωνσταντινούπολη 1921).

2. Νικόλαος Μακρίδης (Νεώτερον
Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικόν, τόμ. ΙΒ΄).

3. Σόλων Καζανόβας
(Ἡμερολόγιον Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν
Καταστημάτων, Κωνσταντινούπολη 1906).

4. Κωνσταντῖνος Μακρίδης (Κωνσταντινούπολις,
3 Νοεμβρίου 1929).

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΗΡΑ

ΜΑΘΗΤΕΣ-ΔΙΔΑΧΤΕΣ
Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ
Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ Κ. Α.
ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ 18

ΝΕΟΛΟΓΟΣ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
● ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΔΕΙΞΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΗΡΑ

ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΧΤΕΣ
Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ
Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ Κ. Α.
ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ 18

ΑΙΣ ΕΛΛΗΝΕΣ, ΜΗ ΠΑΡΑΣΤΡΑΤΕΙΣ ΣΗΜΕΡΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΡΞΙΝ ΤΟΥ ΚΕΡΤΕΡΟΥ ΣΟΥ ΤΗΝ ΚΑΘΙΚΟΝ ΤΗΝ ΨΟΦΙΣΘΝ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥΣ ΨΟΦΙΣΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΝ, ΨΟΦΙΣΘΝ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΟΥΣ ΨΟΦΙΣΕΙΣ ΤΗΝ ΣΩΤΗΡΙΑΣΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΡΟΣΕΧΡΟΜΟΙ ΣΙΣ ΤΗΝ ΚΡΑΤΗΝ

1. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
2. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
3. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
4. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
5. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
6. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
7. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
8. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
9. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
10. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...

ΣΚΕΦΘΕΤΕ ΚΑΙ ΥΦΙΣΤΑΤΕ

1. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
2. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
3. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
4. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
5. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
6. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
7. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
8. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
9. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
10. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΔΙΔΑΧΤΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ, ΟΡΓΑΝΙΣΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ

1. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
2. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
3. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
4. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
5. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
6. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
7. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
8. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
9. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...
10. ΑΙΣΤΡΟ γερμανοί αεροπλανοφόροι...

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ

Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ

Α. Α. ΣΟΥΤΤΑΡ Κ. Α.

ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ 18

ΨΟΦΙΣΤΕ

ΨΟΦΙΣΤΕ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΨΟΦΙΣΤΕ

ΨΟΦΙΣΤΕ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

ΕΝΔΙΕ ΦΙΛΑΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

5. Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως (7 Νοεμβρίου 1926).

6. Κωνσταντινούπολις (7 Νοεμβρίου 1926).

ΠΡΟΣΕΡΧΟΜΕΝΟΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΡΑΠΗΝ

Ψηφίσατε γραμμὴ κορδόνι **ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ.**
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** ἔγγραται τῆν ἀναθηματικῶν τῆς Ἑλλάδος.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** εἶναι τὸ σύμβολον τῶν ἀληθινῶν Ἑλλήνων.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** ἀνταναθιστὴ τὴν **ΑΓΚΥΡΑΝ** τοῦ Βενζέλου.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** ἔς οὗς φωνιστὴν σήμερον ἄλλους ἑνώσιον τῆς Κόλασης.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** ἔσσι ποιεῖτε καὶ ἀγαπᾶτε τὴν πατρίδα μας Ἑλλάδα.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** ἔσσι πιστοί, ἔσσι τίμιοι, ἔσσι ἀφρόνιοι πολλοίται.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** μετ' ἀνατισμῶν, μετ' ἀπιστῶν, μετ' ἐνοουσιασμῶν.
 Τὸ **ΑΣΤΡΟ** πρέπει νὰ κητισθῶν, νὰ θρημισθῶν.
ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ, ΑΣΤΡΟ.

ΣΚΕΦΘΗΤΕ ΚΑΙ ΨΗΦΙΣΑΤΕ

Ὁ Τσαϊλίκης προσπαθεῖ ν' ἀναστήσῃ τὸν Κωνσταντινὸν διὰ τὸν ἑσπερὸν μετ' τὴν ἀποδοξίαν, τοῦ, ἐπιστημῶν καὶ ὁ-
 λων τῶν ἄλλων λαοφίλων.

Ὁ Μπαρβῆ εἶναι μεταμορφωμένος βα-
 σαλεικός, εἶναι μεταμορφωμένος στρατο-
 κροῦτης. Μόλις εἶδη εἰς τὴν ἔξοδον διὰ

ἀλλοῦς ἀλλὰ, ἡμαρτωρῶς ἀναβησελ-
 κός.

Οἱ διάφοροι ἐργατοκρατοπροφρονεῖται
 συνδουμαί εἶναι ἔργον μαρτυρῶν φιλοδέ-
 λων καὶ ἐνοουσιαστικῶν, διὰ τὴν γεν-
 ῶσιν διὰ τὸν εἶναι δικαίον, σοὶ νὰ ἔλ-
 θουν εἰς τὴν ἔξοδον διὰ τὴν ἐκκληρο-
 σουν τὴν ἑσπερῶν σου.

Τὸ ἔλθουν τοῦ κομμουνισμοῦ διὰ
 φρονῶν διὰ τὸν ἀλλοτρίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα
 καὶ νὰ εἶναι ἔργον νουνοφίλων.

Τὰ ἔλλα κόμματα δὲν ἀκροασταίουν
 τίποτα καὶ μόνον ὡς κητισθῶν παρο-
 σάσιν σου.

Συνεπῶς μόνον ἑσπερῶν μόνον ἔσσι
 ἔσσι τὴν ἑσπερῶν νὰ διορθῶν τὴν σημε-
 ρομένην ἀποδοξίαν καὶ μετ' τὴν βοήθειαν με-
 λιστῶν τοῦ ἔργου σου, τοῦ Ἑλευθερίου

Βενζέλου διὰ τὴν τῆς ἀλλοτρίαν προ-
 κροῦσιν σου. Καὶ τὸ κόμμα αὐτὸ ἀνομι-
 κτὰ εἶναι ὡς Φιλελευθέρων.

Ὅσοι εἶ-
 σθε εἰς κητισθῶν; Βενζέλου, ὅσοι
 πιστοί εἰς τὸν ἔργον σου κητισθῶν
 τῶν φιλελευθέρων, ψηφίσατε μετ' ἀφρο-
 σμῶν τοῦ φροδοκίαν σου.

Α. Σ. ΒΟΥΓΓΡΑΣ
 Διευθυντὴς τοῦ «Νεολόγου»
 Ἐπιφρονῶν τῆς ἑν. Φιλελευθέρων

Ἐπιφρονῶν δημοφρονῶν διὰ τὸν λόγον
 τῶν ἀποδοξῶν.
 Ὁ Παναγιώτης εἶναι ἀναθηματὶς ἑν.

7. Προεκλογικὸ
 μῆνυμα Ἀλεξάνδρου
 Βουτυρᾶ (Νεολόγος
 Κωνσταντινουπόλεως,
 7 Νοεμβρίου 1926).

8. Συνδυασμὸς ὑποψηφίων τοῦ Κόμματος
 τῶν Φιλελευθέρων στὴ Θεσσαλονίκη.

- ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**
- Α. ΙΑΣΩΝΙΑΝ
  - Φ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
  - Μ. ΚΥΡΚΩΝ
  - Π. ΚΑΛΑΙΔΟΠΟΥΛΟΣ
  - Μ. ΣΑΜΑΡΑΣ
  - Γ. ἈΛΕΚΤΡΙΑΝΗΣ
  - Κ. ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ
  - Δ. ΑΜΠΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ
  - ΒΟΥΤΥΡΑΣ
  - Δ. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ
  - Γ. ΣΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ
  - Κ. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ
  - Α. ΚΥΒΕΤΟΣ
  - Σ. ΜΑΝΤΖΟΥΡΑΝΗΣ
  - Α. ΜΑΡΙΝΤΖΟΓΛΟΥ
  - Μ. ΜΗΤΑΚΟΣ
  - Κ. ΜΟΥΣΤΑΦΙΔΗΣ
  - Φ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝΗΣ
  - Σ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
  - Γ. ΠΑΛΤΣΟΥΓΛΑΣ
  - Σ. ΤΣΑΚΜΑΝΛΗΣ
  - Π. ΧΑΤΖΗΜΗΧΑΛΗΣ

9. Ο δικάφαλος αετός ως έμβλημα των συλλόγων και εφημερίδων των «απόντων» Κωνσταντινουπολιτών.

9α. ΑΕΚ (1924).

9β. ΠΑΟΚ (1926).

9γ. Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών Καλλιθέας (1928).

9δ. Κωνσταντινούπολις (15 Απριλίου 1928).

9ε. Κωνσταντινούπολις (18 Δεκεμβρίου 1932).

ΟΙ ΣΥΝΔΡΑΣΜΟΙ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΩΝ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΚΛΟΓΙΚΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ

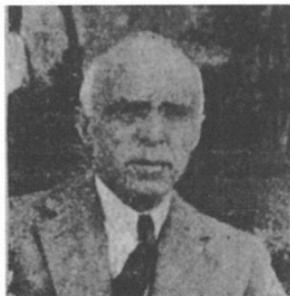
ΒΕΡΡΟΙΑΣ Ι. ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Α. ΒΟΥΤΥΡΑΣ Α. ΓΥΦΩΤΑΚΗΣ Η. ΤΖΕΡΜΑΣ		ΚΑΒΑΛΑΣ Γ. ΚΟΝΑΝΙΔΗΣ Α. ΠΑΠΑΔΑΤΣ Α. ΜΟΣΚΑΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γ. ΤΣΟΝΤΑΡΑΚΗΣ
ΕΔΕΣΣΗΣ Π. ΚΑΔΡΥΚΑΤΣΗΣ ΤΡΙΑΝΦΑΚΗΣ		ΣΕΡΡΩΝ Α. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ Γ. ΦΑΘΙΔΗΣ Σ. ΑΝΘΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΚΟΥΚΕΤ-ΨΥΠΟΥΛΟΣ Α. ΤΡΙΑΝΦΩΤΑΚΗΣ Γ. ΜΕΛΑΧΟΣ ΑΙΣΧΡΑΚΗΣ
ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ Ι. ΒΑΛΑΪΔΗΣ Κ. ΣΑΪΟΥ		ΔΡΑΜΑΣ Α. ΔΑΜΠΡΑΜΑΚΗΣ Γ. ΣΕΡΡΟΣ Α. ΜΕΣΣΥΡΕΤΣΑΚΟΥ Γ. ΒΟΥΡΣΙΑΝΗΣ Α. ΦΙΛΟΘΕΩΡΑΚΗΣ
ΦΛΟΡΙΝΗΣ Γ. ΜΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΤΑΚΗΣ		ΡΟΔΟΠΗΣ Α. ΜΠΑΚΑΛΑΝΤΑΚΗΣ Γ. ΚΑΡΥΣΤΑΤΣΗΣ Α. ΚΕΡΑΜΕΤΣ
ΚΟΖΑΝΗΣ ΚΟΠΑΡΟΥΣΣΗΣ ΔΑΔ. ΨΑΔΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΝΟΤΟΔΙΑΝΗΣ		ΕΒΡΟΥ Φ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ Κ. ΚΟΥΡΤΙΔΗΣ Β. ΤΣΑΜΕΤΣΑΚΗΣ Β. ΧΑΤΖΗΜΑΧ
ΓΡΕΒΕΝΩΝ Π. ΣΟΦΡΑΦΟΣ Γ. ΠΟΝΤ.ΚΑΣ		ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Ρ. ΠΡΩΠΗΡΕΤΣΑΚΟΥ Α. ΚΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η. ΣΥΛΛΟΥΡΗΣ Π. ΚΟΡΣΙΔΗΣ Δ. ΑΜΑΡΑΚΗΣ Σ. ΤΕΡΜΑΚΙΔΗΣ Π. ΠΕΡΖΟΓΛΟΥ Α. ΜΕΡΑΚΟΓΛΟΥ Π. ΑΣΤΥΡΕΠΗΣ Ι. ΡΕΥΣΙΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΜΟΥΣΣΕΛΙΔΗΣ Α. ΚΕΡΚΙΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΣΦΟΡΝΙΔΗΣ Γ. ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΡΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Ι. ΑΥΧΑΝΗΣ Π. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. ΡΕΒΕΤΣΑΚΗΣ ΕΡΑΝΝΙΣΤΩΝ ΜΑΡΣ ΒΕΤΣΗ ΑΡΧΟΝ ΣΥΡΑΚΗ
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ Π. ΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΣΑΜΠΟΥΤΑΚΗΣ		

12. Μακεδονία (8 Αυγούστου 1928).

13. Αλέξανδρος Παππάς
(Χ.Α. Θεοδωρίδης, Διακριθέντες του
ξεριζωμένου Έλληνισμού, τόμ. Α',
Αθήνα 1975).

14. Αλέξανδρος Βουτυράς (Νεολόγος
Κωνσταντινουπόλεως, 7 Νοεμβρίου 1926).

15. Ἡ προβολὴ τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ Κωνσταντίνου Σπαντούδη στὴν ἐφημ. Κωνσταντινούπολις (21 Ἀπριλίου 1929).

16. Κωνσταντινούπολις (1 Σεπτεμβρίου 1929).